

Ніна Заглада

МАТЕРІАЛИ З ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЧОРНОБ[ИЛЬСЬКОМУ] Р-НІ НА ПОЛІССІ 1934 р. *

Передмова

<...> Інститут організував експедицію до Чорнобильського району на Поліссі для проведення етнографічних дослідів в колгоспах. Група з двох чоловік в складі наукового співробітника, художника-етнографа виїхала з Києва 12.VII.1934 р.

Основна дослідча робота провадилась протягом місяця в колгоспі «Незаможник» села Ново-Шепеличі, а крім того були короткотермінові виїзди до сел Кошаровка, Беньовка, Семиходи, Рудня-Сованська, з метою зібрати дані відмінного порядку, що їх можна було спостерігати в цих колгоспах ¹.

Робота була спрямована на збирання матеріалів за відживання старої спадщини, пережитків в матеріальній культурі, побуті й свідомості людей та за ріст колективного господарства й нового побуту; ці два завдання і були метою нашої дослідчої роботи під час згаданої експедиції. Протягом короткого часу, одного місяця, ми не могли охопити дослідями усього пройденого етапу соцбудівництва в даній місцевості; для цього потрібно було б довготермінової, колективної праці та великого числа фахівців. Тому нашу роботу треба вважати за попередню до такого систематичного, стаціонарного дослідю. Але й ті матеріали, що ми їх зібрали під час експедиції, дають конкретні дані не тільки до історії матеріальної культури, а також до історії колгоспного будівництва на Поліссі.

Колгосп «Незаможник» в селі Ново-Шепеличі

В с. Ново-Шепеличі Чорнобильського району в осені 1929 року було організовано 2 колгоспи – «Іліч» і «Незаможник». Гострі класові протиріччя виявились тут дуже яскраво. Заможні середняки згуртувалися були і зорганізували СОЗ, назвавши його «Іліч», а незаможники згуртувалися окремо і організували другий СОЗ під назвою «Незаможник». 1930 р. було переглянуто склад колгоспу, викинули заможних з ко-пу і об'єднали ці колгоспи в один під назвою «Незаможник».

На 12/VII – 1930 р. було в колгоспі уже 56 господарств, площа землі 118,25 га. План засіву в 1930 р. в к-пі був перебільшений на 50 %. Своєчасно було виконано зобов'язання, взяті перед державою по контрактації і кредитам. Алеж разом з цим в звіті колгоспу за 1930 р. було відмічено такі недоліки: «Мало було в 1930 р. приділено уваги справі втягнення нових бідняцько-середняцьких мас до колгоспу, шляхом популяризації, як на загальних зборах, так і в розмовах з одноосібниками. Не вповні налагоджена була дисципліна серед колгоспників, про що свідчить несвоєчасний вихід на роботу деяких членів колгоспу під час збиральної кампанії. Не було утворено ударних бригад та не застосовано методів соцзмагання поміж окремими колгоспами» ². Мимо того, що організацію соцзмагання та ударництва в цьому колгоспі не було ще поставлене на відповідну височінь, всеж таки серед колгоспної маси була значніша частина колгоспників, що працювали ударно, бо як видно з протокола загальних зборів, що на зльоті ударників було виділено від ко-пу 5 ударників, з них 3-оє жінок ³.

Активні, свідомі незаможні середняки ішли за партійним проводом села, але відстала частина з середняків, особливо з заможніших, весь час підлягала впливові куркульства і вносили в колгоспне життя незгоду, що гальмувало його розвиток. Протокол зборів

* Праця зберігається в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ф. 43-5, од. зб. 166). З огляду на надмірну заідеологізованість попередніх зауваг редколегія вважала за доцільне внести певні корективи, скоротивши окремі частини праці. – [Ред.].

¹ Матеріали про колгоспи с.с. Кошаровки та Беньовки подаємо в окремому додатку до цієї праці.

² Із звіту ко-пу «Незаможник» за 1930 р.

³ Протокол загальних зборів к-ків від 5/X – 30 р.

1931 р. розкриває картину того стану, який був під той час в колгоспі; в протоколі зазначено: «що в колгоспі є спілка середняків, що дбає лише за себе (з них складається правління колгоспу); біднота через це дивиться на членів правління, як на панів, а середняки дивляться на бідноту, як на ледарів, що не були господарями та не вміють працювати; коли буває, що бідняк не виходив на роботу, то його переслідували, а середняку – так проходило; що жито і просо ця спілка (середняків) між собою розподіляла та інше»⁴.

Класова боротьба не припинилася і далі, бо класовий ворог розгромлений, але ще цілком не ліквідований боровся проти колгоспу. З протоколів зборів видно, що колгоспні маси гостро реагували на всі прояви класового ворога та виключали з колгоспу тих членів, що вели розклад[д]ницьку політику в колгоспі та агітували серед колгоспників проти заходів Радвлади. В 1932 р. було виключено за розкладницьку роботу сина куркуля з усією родиною – Булаву Архипа Яковл. Виключено теж Круковця Д. К., який агітував проти колгоспу та старався зрвати посівкампанію, загітувавши 12 колгоспників, які подали заяви про вихід з колгоспу на кануні посівкампанії; Булава Архип відомий був серед колгоспників, як чоловік з бандитсько-хуліганськими вихватками (убив коня у громад. Баганюка, був причасний до вбивства співробітника міліції Соболя тощо)⁵.

В 1932 р. було також знято з бригадирства бригадира 3-ої бригади, який легковажно ставився до виконання директив Урядових та допустив, що бригадою почала керувати куркульська група через своїх людей⁶.

Всі труднощі, що були на шляху до розвитку колгоспу, активна маса колгоспників перемогала з завзятою упертістю і уже на 1934 р. було колективізовано село на 90 %; рух колективізації в с. Ново-Шепеличах доказує перемогу колективного господарства над індивідуальним. Ворожій елемент, що захватив був з початку в свої руки керівництво, на 1934 р. було усунено.

Правління колгоспу складається з 7 чоловік, з них 2-е бідняків, 1 наймит та 4 серед[н]яки, в цьому числі 2 службовця, 1 канд. КП(б)У та 1 член ЛКСМ. Ревезійна комісія – з 3-х чоловік, із них 1 середняк, 2 службовця, 1 кандидат КП(б)У.

Господарство колгоспу. В колгоспі «Незаможник» землі рільної було 786 га, із неї придатної лише 310 га. Восени 1933 р. колгосп перевів меліорацію, осушив болото і цим збільшив свою площу до 75 га та ще Райземвідділ в 1934 р. прирізав в користування колгоспу 1500 га.

Сільсько-госп. характер колгоспу – зерновий та ферма вирощування молодняка.

Реманент колгоспу. Господарче зміцнення колгоспу щораз то збільшувало і кількість, і якість знарядь виробництва. На 1934 р. колгосп уже мав картоплекопалки, кінні граблі, жатки, сівалки, віялки, трієр, молотарку з двигуном, пароконні вози та інш.

В колгоспі є своя велика ремонтна майстерня – кузня (іл. 1), де працює 3 кузничі та кваліфікований майстер – завідувач. На будівництво майстерні було асигновано районом 24 тис. карбованців. Майстерня добре устаткована. В майстерні виготовляють для колгоспу парокінні вози, плуги, провадять ремонтні роботи.

Кадри. З кожним роком збільшуються кваліфіковані кадри в колгоспі; колгоспники проходять фахову підготовку та перепідготовку на спеціальних курсах – рахівників, бригадирів, механіків, столярів, рільників, ветеринарів, ковалів. В 1934 р. фахову підготовку проходили 10 чоловік, з них одна колгоспниця була на довготерминових курсах по льонообробці.

Організація праці. Праця поставлена в ко-пі добре; колгоспники добре дисципліновані, кожний знає свою роботу і відповідає за неї. В колгоспі було 4 рільн. бригади і одна плотницька. «У нас по всіх галузях роботи є норми виробітку, через це робота іде добре, – інформували нас колгоспники, – колгосп працює за планом, що його затверджено Райземвідділом».

Можно було константувати ріст активності колгоспників, їхню відданість справі зміцнення колективного господарства по всіх його ділянках; найкраще за це свідчать нижче наведені фактичні дані.

⁴ Протокол загальних зборів ко-пу I/II – 31 року.

⁵ Протокол зборів ко-пу «Незаможник» від 16/V – 1932 р.

⁶ Протокол Управи ко-пу «Незаможник» № 28 від 15/XI – 32 р.

В 1932 р. було премійовано кращих ударників – 4 чол., з них один бригадир та 3 робітника, в 1933 р. ударників було 66 чол. Число кращих ударників збільшилось на 21 чол., з яких було виділено на зльот ударників 12 чол., з них 6 жінок⁷. Преміювальний фонд був 100 метрів матерії, підметки, чоботи, телята, свині⁸. Преміювали на жовтневих святах, для цього зібралися колгоспники 7-го листопаду до будинку колективіста, де було підведено підсумки роботи за рік та премійювання.

В 1934 р. соц. форми та методи праці були поставлені на вищий щабель організації, як за це свідчать нижче наведені документи.

Договір на соцзмагання за кращу сівбу 1934 поміж двома Колгоспами: 1. «Незаможник» с. Н. Шепеличі. 2. «Нове життя» с. Рудня Соханська.

1. Цілком засіяти всі ярі культури відповідно до плану з всіма кількісними та якісними показниками – протягом 16 днів по колгоспу «Незаможник», що має засіяти 400 га, і 20 днів по колгоспу «Нове життя», що має засіяти 188 га.

2. Провести меліораційні роботи на площі 50 га по колгоспу «Незаможник» і 75 га по колгоспу «Нове життя».

3. Виконати план сортових засівів з забезпеченням їх кращими попередниками в кількості 40 га по колгоспу «Незаможник» та «Нове життя».

4. Сівачів виділити кращих колгоспників.

По колгоспу «Незаможник»:

1) Саченок Ол., 2) Самусь Е., 3) Скрипченко М., 4) Самійленко Д., 5) Багнюк Ф., 6) Гудзієнко Г., 7) Довженко І., Бойко О.

По колгоспу «Нове життя»:

1) Базиленко В., 2) Нечипоренко М., 3) Нечипоренко Д., 4) Загреблений.

5. Глибока оранка, не менш на 15 сант.

Орачами по колгоспу «Незаможник»:

1) Самійленко П., 2) Саченок Ф., 3) Шинкаренко Ю., 4) Круковець М., 5) Саченок К., 6) Козарчук С., 7) Саченок Ів., Багнюк І., Добрий Я., Самойленко.

По колгоспу «Нове життя»:

1) Нечипоренко В., 2) Нечипоренко Л., 3) Нечипоренко П., 4) Базиленко А., 5) Самойленко Н., 6) Нечипоренко Г., 7) Бичковський О., 8) Зінченко Д., 9) Зінченко Т., 10) Базиленко С.

6. Від себе ми виділяємо також інспекторів з найдосвідчених наших старих колгоспників. По колгоспу «Незаможник»: тов. Федоська Шут, Круковець Грицько, Рабінович Юрко, Саченок К.

По колгоспу «Нове життя»: тов. Матущенко О., Нечипоренко М., Бабиленко В., Базиленко М., Нечипоренко К.

7. По колгоспу «Незаможник» провести надранню сівбу за 3 дні, по колгоспу «Нове життя» теж за три дні.

8. Одержати врожайність зокрема по зерновим культурам 8 цент. з га, по картоплі – 100 цент. з га, по льону – 5 центн.

9. Конюхів виділити по колгоспу «Незаможник»: Шинкаренко Ф., Багнюк П., Мельниченко Т., Круковець П., Круковець М., Лузан П.; по колгоспу «Нове життя»: т.т. Токаренко П., Зінченко М., Бойков Т., Охрименко Н.

10. Ми попереджуєм таких завязятих ледарів і прогульників по колгоспу «Незаможник»: Чернявського П., Круковця К., Саченка Т., Дедушно Анна; по колгоспу «Нове життя»: Бичковського Х., Бичковську Мотру, Загребленого П.

11. Організувати колгоспні та бригадні газети: по дві на колгосп і 4 на бригади.

Договір складено 20 березня 1934 року.

Всі настанови партії й рад. влади, що мобілізували колгоспні маси нашого Союзу навколо важливих завдань посівного плану на цей рік, та забезпечити високий урожай колгоспних ланів, відповідним угноєнням ґрунту, очисткою від бур'янів, забезпечити роботу найкращою робочою силою, ударними темпами терміново виконати планові

⁷ Протокол загальних зборів колгоспу «Незаможник» від 30/IX – 33 року.

⁸ Протокол управи колгоспу № 3, 1933 р.

завдання посівної – все це має на увазі вище приведений документ про соцугоду між бригадами ко-пів «Нове Життя» та «Незаможник». Умова була виконана цілком.

В умовах диктатури пролетаріату жінка, визволена Великим Жовтнем від віковічних оков, стала бути активним учасником соцбудівництва на всіх ділянках політичного, господарчого та культурного життя Радянського Союзу. В дослідженому колгоспі жінка-колгоспниця теж зайняла видатне місце як активна робітниця в галузі зміцнення господарства. В перші роки існування колгоспу деякі жінки-колгоспниці виявили себе як свідомі громадяни радянського союзу. Оповідала нам колгоспниця Мотря Круковець:

«В перший рік, як став на селі колгосп, трудно було працювати з нашими жінками. Жінка була темна, ніяк не хотіла розуміти, що треба робити в колгоспі. Я була жінорганізатор і як би не те, що мені допомагали шість жінок, то можна було пропасти. Не вірили вони в те, що за роботу получать продукти. Деякі лінувались, казали, на те й колгосп, щоб сили собирать, а не витрачать, що все забере кооперація і буде видавать всім рівні пайки, так що можна і не робить.

В перший рік не було бригад, працювали гуртом, то ми бачили, хто робить, а хто гуляє, нам приходилось багато робить та давать приклад своєю роботою. Деякі агітували за те, щоб не робить, казали, як всі не будуть працювати, то все розпадеться і колгоспа не буде, то знов поділять землю.

Перший рік в колгоспі було мало господарств, а землі багато, була нагрудка – карпилівська земля та хутора Янова. Як став проходити в районі колгосп, то куркулі в Карпилівці і Янові підбивали селян, аби відмовились від землі, пусть земля погуляє год, то колгоспа не буде. Цю землю віддав нам район. Коли ми приїхали цю землю орать, то жінки, підслані чоловіками, лаяли нас, не давали робити, лягали в розору, а ми за допомогою комсомола та партійців перемогли всі труднощі, обробили її і получили гарні наслідки, багато хліба напахали, по 150 і більше пудів поодержували родини, а тоді біднота та незаможні середняки побачили, що їх одурили, й почали записуватися до колгоспу.

Мені, як жінорганізатору, приходилось багато робити, бо на мене всі очі дивились, доводилось прикладом показувати, як треба робить. Як, бувало, який день не прийдеш на роботу, то й зрив в роботі, кажуть: “Вона не прийшла, вона щось знає, не треба робить”. А вже цей рік не треба агітувати та пояснювати, навіщо робиш, всі біжать на роботу і роблять від сонця до сонця, не дивляться на те, щоб тільки заробити трудовдень, а щоб вчасно зробити роботу, щоб урону не було для колгоспу, ніхто нам не зробить, як самі не зробимо. Не так, як того року залишили багато необробленої картоплі, зіллям поросла, а сами голодні сиділи.

Зараз добре йде робота, дехто з жінок за один день заробляє 1½ до 2-х трудовднів. Зараз ідуть всі охотно, даже б'ються за роботу, знають: як будуть робити, такі і будуть наслідки.

В 1933 р. серед жінок було утворено ударну бригаду по перевірці діяльності колгоспу. В цю бригаду входило пять жінок. Бригада ходила оглядала, як проводили роботу бригадири та бригади, складала акта обслідування та інформувала правління колгоспу та райвиконком про всі слабкі місця в роботі ко-пу.

На перших порах бригаді досить трудно було провадити свою роботу через те, що у деяких чоловіків ще залишилися від старих царських часів неправильні погляди на жінку, що «вона є нища за чоловіка і через це не повинна втручатись в чоловічу роботу». Крім цього, і серед жінок знайшлися ще такі, що «не давали проходу цим жінкам, дратували їх, давали ім різні прозвища і всяко заважали в роботі».

Ми з'ясували причини такого стану. Крім консерватизму, несвідомості, одсталості, вище згадані прояви негативного ставлення до роботи ударної бригади має класове коріння: недобитки куркульства та їх агентура всяко діяла, щоб гальмувати роботу жінок, щоб підірвати їх авторитет, щоб підірвати колективне господарство. Недобитки куркульства намагалися всяко задержувати господарчий ріст колгоспів, зокрема через послаблення активності серед жіноцтва, через підрив господарства в середині, вживаючи всі заходи до його знищення. Не дивлячись на це, жінки, свідомі своїх завдань, намагалися продовжувати свою роботу. Вважаю потрібним тут навести два акти обслідування цією бригадою: один – від 19-го лютого 1934 р. щодо перевірки колгоспа «Незаможник» та другий – від 6-го березня 1934 р. по перевірці майна дитяслів.

Акт

1934, Лютого 19 дня ми, нижчепідписані, жіноча бригада в особах: Федоськи Шут, Палажки Шинкаренко, Теклі Саченок, Федори Шут та Марії Багнюк ц. числа обслідували ко-п «Незаможник», при чому виявили слідуєче:

1. Були на кузні, де вози і плуги зараз в ремонті, кузнецами заявлено, що увесь реманент, як плуги та вози, будуть відремонтовані до 8 березня 1934 р.

2. На скотар. фермі виявлено, що молодняк від 2-х років до 3-х в хорошому стані, а тогорічний – в поганому стані, корови схудли проти того часу, як робився огляд жіночої бригади 29/І – 34 р.

3. Воли теж схудли, а один віл хворий, а лікувать його не провадять.

4. Коні по всіх бригадах не чищені, на подвір'ї конюшні грязно, вози та сані не в порядку, в розкиданому вигляді, конопляторка і досі на дворі під дождем.

5. Коноплі коло складу розкидані.

Жінбригадир Багнюк.

Акт

1934 р. від 6-го березня.

Перевірено майно дитяслів, мається: рушників – 63 шт., трусів – 50 шт., халатів – 9 штук, наволочек – 109, сорочек – 142, простинь – 71, косинок – 3, кроватей – 18, чайник – 1, кушинів для води – 1, костриль – 9, ложок – 25, тазів – 3, сольниць – 1, мисок – 23.

Потрібно: відремонтувати будинок під яслі, збільшити посуду, одягу та ложок.

Бригадир Багнюк.

Контрольна робота ударної жіночої бригади мала позитивні наслідки, правління колгоспу, сільрада та широкі громадські маси колгоспників звернули серйозну увагу на всі ті недоліки, що їх відкрила бригада, та здійснили ділові пропозиції, що їх висунули жінки-ударниці.

Вище приведені данні відкривають нову сторінку життя села в умовах колективного господарства. Робота ударної жіночої бригади це не тільки прояв розбудженої жіночої активності, але також прояв громадської самодіяльності, контролю, більшовитської критики та самокритики.

Наслідки господарювання. Ріст організаційної та господарчої моці К-пу, підвищення урожайності, боротьба з утратами, боротьба за соціалістичну дисципліну праці, за правильне використання робочої сили, за плановість в роботі та налагодження громадського контролю, піднесення класової політичної свідомості серед колгоспних мас під проводом комуністичної партії – все це зумовлює ріст колгоспу, а разом з цим підвищення матеріального забезпечення трудящих. З ростом колгоспу росте теж і добробут колгоспників, як це вимовно стверджують цифрові дані. В 1932 р. на трудодень одержували колгоспники 914 гр. зернових культур, в 1933 р. – 2 кіло 10 гр. зернових культур та 1 кіло картоплі, а на 1934 р. – 3 кіло зернових культур та 7 кіло картоплі.

Питання, що ми їх розглянемо в наступних розділах цієї праці, в загальних рисах увійшли вже в обсяг першої частини – в цих розділах розвиваємо окремі ділянки ширше, щоб дати повнішу картину процесу перебудови старого села. Почнемо наш розгляд з хліборобства.

Хліборобство

Ще на XV з'їзді партії тов. Сталін говорив про необхідність поступового переходу «распыленных крестьянских хозяйств на рельсы объединенных крупных хозяйств, на общественную коллективную обработку земли, на основе интенсификации и механизации земледелия, в расчете, что такой путь развития является важнейшим средством ускорения темпов развития сельского хозяйства и преодоления капиталистических элементов деревни»⁹.

⁹ Сталін. Доповідь на XV з'їзді партії.

Низька, відстала техніка – що в умовах капіталізму в кол. Росії мала місце не лише в окремих глухих захолусних селах, але й в цілих районах – в умовах соціалістичних, в процесі колективізації, в тісному зв'язку з індустріалізацією та механізацією сільськ[о]го господарства поступово відживає, уступаючи місце високій техніці.

Процес відмирання примітивної і ріст нової техніки очевидний і на дослідженій нами території. Ще не так давно, за даними, що ми їх зібрали від старих колгоспників, в *даній місцевості* можна було спостерігати пережитки, властиві економіці й техніці докласового суспільства, т. зв. *підсічна система хліборобства*. От що оповідав нам 85-літній дід Гнат Круковець:

«Ліс розкорчовували – рубили дерева та кустарники, копали пні сокирами, которе гілля нікуди не годилося, греблі в кучі й палили, а попід приорували, він лучший за навоз. Ми корчували у двох з сином. За Чистогоаловкою (в 12 вер. від села) були землі з кустарниками. Сокирою рубали, де густі корчі. Сокирою копали кички, як багато дрібного коріння, то сохою приорювали: один орав, а другий пазки робив сокирою, де коріння.

Місце в лісі, де перший раз оруть, зветься “лядо”, і на ляді сіяли просо. Де дуб, граб, там земля хороша, а де осина, ольха, там земля принадиста – синенька, рідка, там не так буде рости. Сосна на щерці росте, не вельми то добра земля (пісок). Поблизу села давали селянам землі по трошку, а більше давали у дуброві за 7–8 верстов – там кічкували й пазкали. Коли були засушливі годи, то пускали пожар по болоту, то зілля перегорить (торф) і по тих попілках сіяли просо. На цих попілках не орали сохою, посіють і заволочуть, яким голлям чи граблями заволочать, і добре росте просо.

Як у кого було землі мало, капля ¹⁰ проса, то як посіє, знайде який небудь верх (з дерева) та потягає його, і так заволочить. Бувало, як і бороною волочили, то це голля ззаду прив'язували, з голлям краще заволоче.

Завше у нас сіяли на новині просо – новина своє показує год 4–5 – года два сіяли просо, а потім гречку й кидали землю, гуляла, лишалась не оброблена годів 10 і більше». Огнезрубна система в хліборобстві, як пережиток, знаходила собі в ХІХ ст. широке примінення на Поліссі, а між тим на дослідженій території ¹¹.

¹⁰ Небагато.

¹¹ «В особенно неблагоприятных условиях находится земледелие в прибрежных к Припяти волостях Н. Шепеличской и Чернобыльской. Воды этой реки во время разлива так чисты, что не только не оставляют на затопляемых ими полях никакого ила, но даже вымывают тот навоз, который был вложен в землю крестьянами, вследствие чего каждый год приходится класть новое удобрение.

Дурное качество полей и невозможность удобрить их надлежащим образом создали особую систему хозяйства, процветающую, главным образом, на севере и на северо-западе района.

В волостях Высоцкой, Любиковичской, Выровской, Березнянской, Кисоричской, Олевской, Юровской, Славчанской, Покалевской, Гладковичской, Лугинской, Жубровичской, Мартыновичской, Шепеличской, Чернобыльской (в двух последних волостях главным образом на левом берегу Припяти), частью в Разважеской и Ивановской.

Из всего количества земли, числящейся пахотной, в действительности распаханна и занимается посевами только некоторая часть; остальная же отдыхает 10–15 (даже до 20) лет, проростая за это время кустами. Когда, по соображению крестьян, участок достаточно отдохнет, выросший за это время лес срубается, складывается в кучи и сжигается здесь же, на поле, после чего производится посев. При этом частью придерживаются обыкновенной трехпольной системы, частью сеют каждый год один и тот же хлеб, пока земля перестанет давать урожаи, что, при дурной почве, случается обыкновенно через 4–5 лет. На ближайших к деревне, унавоживаемых полях ведется обыкновенное трех-польное хозяйство, но земля в некоторых волостях (напр. Лугинской, Жубровичской) не отдыхает. Наиболее употребительный севооборот в таких случаях: в первый год по навозу гречиха, во второй – рожь, в третий – овес или ячмень, после чего поля необходимо удобрить вновь.

Дабы отделенные участки земли получали хоть какое нибудь удобрение, крестьяне на ночь свой пахотный скот загоняют на тырло, для чего огораживают эти участки жердяными изгородями; недели через две тырло переносится на новое место, и таким образом земля получает некоторую долю навоза». (*Толмачевский И. Н.* Юго-Западный край. Статистическое обозрение. Т. 1. Восточное Полесье. 1897 г., стр. 316, 317).

Огнезрубна система була поширена й на Білоруському Поліссі ¹².

Соха. Про саме знаряддя до оброблення землі – соху, що до жовтневої революції була ще в масовому вжитку на Поліссі, ми зібрали такі відомості:

«Коли я почав хазяйнувати, то годов ще 10, а може й більше пахав сохою, а потім купив залізного плуга» (записала від колгоспника Сем. Круківця, 67 р.).

«*Соху* (табл. I, мал. 1, 2) самі собі робили. *Плаху* і *рогоча* робили з березового дерева, припілок – з твердого дерева граба, дуба чи ясеня. Береза м'ягша, зробляється швидко. *Пудвія*, *пужовку* і *сошника* робив місцевий кузнець. Довга ручка у сохи звалася “милиця”, а коротка – “обмулок”, клинок називали “підбій”, а мотузка – “пудвій”».

«Соха не розрихляла землю так, як плуг, корінці лишались в землі і перегнивали. Як полосу пройдеш, то соху береш на руку і переносиш на другу полосу, а так не можна, щоб воли повернули з сохою».

«Коли ідеш в поле з сохою, то береш з собою *запас* (табл. I, мал. 11), запасна плаха, як зловиш плаху, то починиш» (записала від Г. Круковця) ¹³.

Ми умисно зачитували данні про стан хліборобської техніки на Поліссі повністю, за статистическим описанием, не лише з метою дати документове ствердження його низького стану, з наявними пережитками огнезрубної системи та примітивних знарядь праці, але ще тому, що ці дані стосуються якраз до території, яка була об'єктом наших дослідів. Для нас важне твердження автора, що «соха вряд ли когда уступит плугу»... Очевидно, що в той час, коли автор висловив це припущення, та на протязі наступного періоду, в умовах капіталістичної системи селянське хліборобство на даній території мусило існувати на ступені одсталості й занепаду (а такий стан був і в багато інших пунктах був. царської Росії) і не могло піднятися на вищий етап розвитку.

Соху в дослідженому селі у заможних селян заступив ковальський плуг; у бідних соха була у вжитку ще до жовтневої революції, недивлячись на технічне удосконалення плуга. Отож, тільки в умовах диктатури пролетаріату, в умовах колективного с-господарства, в умовах високої соціалістичної індустрії та техніки соха віджила цілком.

¹² «Обращение подлесных земель в пашни и до настоящего времени производится первобытным способом. Обыкновенно, прежде всего, весной срубают мелкие деревья и устилают ими предназначенную землю для пашни. Когда они несколько просохнут, их зажигают, после чего собирают оставшиеся стволы и толстые сучья и ветки, засевают выжженное место просом и боронят волокушей. Осенью снимают просо, которое в таких случаях дает прекрасный урожай, по жнитву сеют рожь и опять обрабатывают поле только волокушей. После уже кое-как ковыряют почву сошкой или сохой. Это самый упрощенный прием обработки почвы при помощи примитивного орудия, которое может быть изготовлено из ствола ели посредством огня без всяких инструментов». (*Сергпутовский А.* Земледельч. орудия белоруссов Полесья (южн. части Слуцкого и сев. полов. Мозырского уездов Минск. губ.), с. 52).

¹³ За це знаряддя праці по літературним джерелам маємо такі дані:

«В северных и северо-западных частях района и поныне еще поля обрабатываются деревянными сохами и боровами. Полеская соха несколько иного устройства, чем великор., напоминая скорее плужок, запрягаемый парой волов или лошадей; два сошника, поставленные под прямым углом один к другому, заменяют нож и лемех, винтообразная палица заменяет отвал; грядиль покоится на 2-х колесном передке. Подобного рода соха отрезает пласт земли и вполне его переворачивает, отчего она особенно хороша для поднятия нови, облогов; для двоения же и как рыхлитель она не вполне пригодна. Впрочем, местами встречаются сохи, ближе подходящие к великорусским».

В тех волостях, где почва лучше, население постепенно бросает сохи, заменяя их пароконными колониетскими плужками (с коротким крутопоставленным отвалом, дробящим пласт). В самых южных волостях продолжают еще существовать малорос. тяжелые, неуклюжие деревянные плуги, запрягаемые шестеркой волов; впрочем, и они постепенно вытесняются железными плугами, допускающими более глубокую запашку при том же числе волов.

Подобного рода плуги только переворачивают землю, но не дробят пласта; для дробления служат раль (с одним лемехом) и различные системы эксикаторов, но последние встречаются только в хорошо устроенных помещичьих имениях.

Бороны в большей части района с железными зубьями.

На севере, северо-западе и сев.-востоке, где почва песчаная, а слой, заключающий в себе растительный перегной, небольшой толщины, пахут весьма мелко – на 2, даже на 1 вершок; вот причина, почему здесь соха вряд ли когда нибудь уступит место плугу. При таких условиях не требуется ни рала, ни железной бороны». (*Толмачевский И. Н.* Статистическое обозрение. Восточное Полесье. Т. I, стр. 317).

В колгоспних умовах ще вживаються плуги роботи місцевої майстерні-кузні, які являються за більш удосконалені за своїх попередників. Ці плуги колгоспники вважають за кращі (для їх землі), за т. зв. Саківські.

Дбання за раціональне використання кожного клаптика землі, боротьба за використання т. зв. неужитків, що в умовах одсталої техніки в кол. Росії лежали не продуктивно – в умовах сучасних використовуються. В даному к-пі для використання болотних місцевостей вживають двохскатний плуг, при допомозі якого розоруються канавки, по яким сходять вода і осушує болота. В цих місцях садили картоплю. Двохскатні плуги роблять місцева майстерня.

Доскональне технічне знаряддя оброблювати землю, таке як трактор, що в соціалістичному рільництві став здобутком більшості колгоспів та радгоспів нашого Союзу, на даному етапі розвитку дослідженого господарства немає ще примінення.

Борона. Друге знаряддя оброблювати землю після оранки та прикривати зерно після сівби – це борона, старовинне рільниче знаряддя, за яке маємо історичні звістки ще в «Рус. Правді».

В колгоспній практиці в даній місцевості вживаються залізні фабричні борони, але поруч з цим використовуються й дерев'яні борони з дерев'яними зубами, завірченими, та дерев'яні борони з т. зв. колачами (Табл. II, мал. 1).

За капіталістичного ладу в селах Поліських залізні борони були у вжитку у поміщиків, у селян стали з'являтися років тому 20 і то тільки у заможних. «Де твердий ґрунт, де лядо кріпке, там краще волочить залізною бороною, на м'якому ґрунті вона тоне. Тепер в колгоспі залізна борона вживається. На пару коней чепляють комплект – три борони залізні. Залізні борони – фабричні, їх в кузні колгоспній не роблять, а тільки підчиняють».

В індивідуальному господарстві масове поширення мала дерев'яна борона.

Примітивні дерев'яні борони, т. зв. борони з колачами, ще ц. р. вживалися в к-пі. Ц. р. для другої бригади колгоспу зробив Данило Самійленко (колгоспник, 65 р.) 14 штук таких борін. Колгоспники давали пояснення, що почва землі дозволяє вживати борони такого типу: «Де м'яка земля, коли на парах треба гречку сіяти, тоді вживають цю борону».

Борона такого типу в умовах капіталістичних була поширена на території Полісся. В літературних джерелах маємо данні про це знаряддя, але сама техніка його виробу не була докладно з'ясована та зафіксована відповідними ілюстраціями. Тому ми присвятили цій справі більше уваги, дослідивши докладніше техніку виробу цього знаряддя праці.

«Борона з колачами краща за ту, що з завірченими зубами, кріпша, довше живе». З'ясуємо техніку виробу борони так, як ми її дослідили підчас експедиції. Складові частини борони: самолук, пруті, колачі та зуби.

«На самолук треба дубка вершка на 3, дуб треба висотою метрів на 5, з такого дуба можна два самолука зробити, розколовши його. Зрубаного дубка гнули сирого: розколювали його пополам і клали, щоб завяв, як на сонці, то лежав 2 дні, а то й тиждень полежить. Загинали самолук на кілках, він туго гнеться. Треба кілки забивати кріпко, щоб він не вихилив їх з землі. Загинали коло плота. Коло плота забивали одного кілка і загинали одне коліно. У тому місці, де перегинається самолук, треба, щоб тонша була деревина, і треба для цього її в цьому місці трохи стесати. Напроти першого кілка забивали другого, і цими двома кілками визначалася ширина борони. За цим загинали друге коліно і третій кілок забивали проти першого кінця самолука, з якого починали гнути (Табл. II, мал. 2), цим визначається висота борони. Як загнули самолук, то кінці зв'язували вірвовкою або дротом міцно (табл. II, мал. 3). Так він на кілках лежав 1–2 дні, поки заклеєне. За цим знімали з кілків і ставили його, сперши об пліт, не розв'язуючи, ставили проти сонця, щоб так засох».

Коли самолук готовий, тоді приступали до заготовки прутів.

«Прути треба на борону березові чи лозові. Їх треба на борону 30 штук, треба потратить цілий день, щоб їх нарізати в лісі та облупити, вони мають бути рівні. Розмір прутків такий, як ширина самолука, тільки треба, щоб вони трохи виступали, вони не більші як 2–2½ метра, в залежності від того, яка буде борона. Їх треба облупити та посушити на сонці; полежать на сонці, то за 2 дні готові».

«Зуби (табл. IV, мал. 5) треба робити з дубової полуторки, треба, щоб дерево було без сучків. Зубів заготовляється 30 штук. Як деревина товста, то можна всі зуби зробити з

одної деревини. В тій частині, де зуб повинен спиратися на прутки, робиться засічка на півпальця (табл. IV, мал. 6), не доходя до низу на 2 см». Зуби прикріплювалися т. зв. колачами.

«Колачі робили з березових чи чорнолозових дубчиків, березові – кращі. Колачів треба 30 пар. За день можна накрутити колачі. Зробити більших розмірів треба 10 пар, що лежать на самолуці. Колачі треба гнути з сирих дубців. Коли борону складати, то треба, щоб колачі були сирі, а в тому разі коли вони посохнуть, то треба розмочувати, щоб не поламалися, як в сухі колачі забивати зуби, то може розірватися, зуб його переб'є. Як колач м'який, то зуб легше вбити, він погинається. Як зимою робити колачі, то треба покласти дубці на гарячу піч, там вони попаряться, і тоді їх крутять».

Техніка виробу колачів. Крутили колачі в хліві або в клуні. В сохи прорубували розчелину, закладали кінець дубця (Табл. III, мал. 1). Дехто до сохи прибавляв залізячку і в цю залізячку закладали кінець дубця, а щоб вона не вискакувала, закладали залізного ножа. Той, хто скручував колачі, ходив навкут сохи і руками покручував дубця, добре притискаючи (т. III, м. 4). Ще бува, що крутили колачі при допомозі невеликої палочки з ремінцем (т. III, м. 3). Для цього розчеплювали другий кінець дубця (т. III, м. 2), закладали ременець та палочкою крутили (т. III, м. 5). Як скрутили дубця, здійсмили його, згинали (т. III, м. 7) і зв'язували кільцем (табл. III, м. 8–10), мірою по власному кулаку, треба, щоб тільки проліз кулак (т. III, м. 11), і крутить другого колача. Як скрутять другий дубець, то кінець його проймає у перший колач (т. III, м. 12) і зв'язує його так, як перший. Так отримується пара колачів (т. III, м. 13).

Складали борону так: клали самолук на землю, п'ять пар колачів одягали на праву сторону самолука і п'ять пар – на ліву. На самолуку в тих місцях, де лягають прутки, робили зарубинки (т. II, м. 4), щоб прутки добре лягли. На кожній робили 3 зарубинки: 2 зверху, а третю зі споду, – зарубинки допомагають правильно стояти зубам.

Коли колачі одінуть на самолук, то вбивали прутки в ті колачі, що з правого боку. Треба так вбивати прутки, щоб вони спиралися на зарубинки в самолуці, і зразу затим вбивали поперечні прутки, поперечних три, а продовжних два (т. IV, м. 2). На ці прутки надягали колачі і розводили по продовжним пруткам так, як мають стояти зуби, щоб було рівно (т. IV, м. 1). Коли її поснували, то забивають в колачі зуби (т. IV, м. 4) так, щоб кожний оцпівся п'ятьма прутками, треба, щоб засічка зуба якраз прийшла щільно до прутка.

Коли забивати зуби, то треба покласти самолука на м'яку землю, щоб зуб, як вбивати його, входив в землю. Коли колачі тугі, то другим зубом розвернули колачі й прутки, а тоді забивали зуба, щоб зуб не зламався. Треба забивати зуби дерев'яною довбешкою (обухом не добре – можна зуб розбити). Забивати зуб треба так, щоб він ішов трохи наперед, а не прямо (т. IV, м. 6). Коли забив зуби, то борона готова, зривали її з землі, клали на току й оглядали, щоб всі зуби були рівні, а як є котрий з них трохи більший, то зрізали («як будуть не рівні, то борона буде погано волочить»).

Роблять борони більші, і на 36 зубів (шар прибавляють – буде не п'ять шарів, а шість), ця борона важка.

«Як земля тверда, то як волочили, то на борону поліно важке клали. Я волочив і двома боронами: за мотузку чепляв, – пропустиш її через ярмо, за один кінець мотузки причепиш одну борону, а за другий – другу, на ¼ метра одну від другої, і так волочив».

«У нашому селі колись були тільки такі борони; з провірченими зубами борони почали недавно робити, це не наша борона, її занесли з других районів. Борону з завірченими зубами легше зробити. Борона з колачами краще розбиває землю. Не кожний її вміє робити, є зараз тільки кілька дідів, що її зроблять добре»¹⁴.

Сівба. Сіють в колгоспі сівалкою, одноосібники по старому звичаю сіють рукою з коробки.

Знаряддя праці до збору врожаю.

«Коса вживалася одноосібниками. В колгоспі її вживали рідко, коли треба було накосити на день телятам трави на корм, та ще косили гречку. Гречку косили косою з грабками, а траву – на босій косі»¹⁵.

¹⁴ Виріб борони досліджено підчас роботи М. Мельниченка.

¹⁵ Коса без грабків.

Серп ще вживався в колгоспі – жати жито, просо. Серп та косу, ручний спосіб уборки хліба, в умовах колективного с. г. замінила машина жниварка та косарка. Люди не звикли ще до цього і зразу, особливо колгоспниці, критично ставилися до жниварки, казали: «жниварка губить багато колоса, вона важка, а ґрунт м'який, песчаный, не можна регулювати хода. Жниваркою у нас добре робити ще не уміють. До того у нас маленьке жито росте, не зручно жниваркою жати, важко в'язати за нею і сноп виходить важкий, незграбний. Робочих рук у нас і так хватає, ми шкодуємо кожного колоска, у нас завше звикли того колоска збирати, не так як на Україні (у степу)»¹⁶.

Все це зумовлене недостатком кваліфікованих кадрів та низькою агрономічною освітою. Як було з'ясовано в першому розділі нашої праці, не у всіх колгоспах стан справи однаковий. Колгосп «Незаможник» краще забезпечений кадрами, інші колгоспи в процесі свого розвитку підуть, безперечно, в ногу з передовими колгоспами цього району.

Уборка сіна в колгоспі провадиться виключно косаркою, косою лише в тих місцях підкошують, де косаркою не можна (коло кущів).

Ціна для молотби вживають одні одноосібники. В колгоспі молотять молотаркою з двигуном. Для молотарки та двигуна побудоване спеціальне приміщення з навісом для снопів (іл. 3), куди їх звозять, і коли негода, то перерви в молоченні немає, беруть снопи з-під цього навіса.

Для обмолочування льону в колгоспі вживали ще примітивного ручного способу – молотили пряниками. Для цього клала кожна жінка коло себе невелику дерев'яну дошку, на неї розстелювала снопка льону і обмолочувала зерно пряником (іл. 4).

Зерно в колгоспах переховується в *склепах-амбарах* (іл. 2), де побудовані закрома. У одноосібників переховується в коморі чи в сінях коло хати. Зерно зсипають в бочки, жолоби, в мішки чи зберігають у великих мірках довбаних.

Щоб перевозити збоїни від молотарки, для цього вживають в колгоспі коші, плетені з лози, з одного боку в ньому внизу є віконечко, через яке висипають збоїни з коша. Є ще коші з дошок, в яких перевозять картоплю, горох і інше, він також з одного боку внизу має віконечко, через яке висипають.

Пристосування до механічної переробки харчових продуктів.

Для переробки пшона на просо дехто з колгоспників спародично ще й досі вживає дерев'яної ручної та ножної ступи. В господарстві колгоспа є старий вітряний млин, на якому ще зараз мелють зерно для свого вжитку. Ново-Шепелицькій вітряк має восьмикутну форму (іл. 6), типу голандського, поворачується не цілим корпусом, а одним дахом.

Тваринництво

В першій частині нашої праці було з'ясовано, що Н.-Шепелицький колгосп зерновий, а поруч з цим важливе місце в господарстві займає тваринництво, вирощування молодняка. Розглянемо стан його в дожовтневий період та в умовах радянських.

1934 р. був переломним, в галузі тваринництва маємо ріст поголов'я домашніх тварин, що далеко перевищує стан 1933 р. Заходами партії та Рад. влади утворено передпосилки, що забезпечують дальший розвиток тваринництва.

Тваринництво на Поліссі, подібно як і інші галузі сільського господарства, до жовтневої революції стояли на низькому ступні розвитку. За станом скотарства в Ново-Шепеличах в тих часах маємо такі відомості, що ми їх збрали від старих колгоспників:

«Корів держали для гною; годували соломою, поки замерзне річка, щоб можна з луга сіно перевезти, а потім сіном годували. Пойла не давали, а саму воду, женуть до колодязя та напувають.

Скот зроду сіном годували та соломою. Січкою почали годувати літ 40 тому, як виявилися фабричні січкальні, іншого способу різати солому не знали¹⁷.

¹⁶ Оповідала колгоспниця Г. Круковець.

¹⁷ Отже, в даній місцевості спец. приладдя різати солому на січку, т. зв. соломорізки – січкальні примітивної конструкції з застосуванням серпа або коси, що їх вживали в інших місцевостях, тут невідомі.

У нас такого догляду за коровами не було, рідко зимою доїли корів, хіба у кого добра корова, а то 4 місяці не доять. Який був догляд за нею, таке й молоко. Телились корови перед великоднем. Доїли корови з телятами і зараз дехто доїть так ¹⁸, а в колгоспі уже доять без телят.

Літом корова однією пашею живе. Хліва на зиму не утепляли, сніг літав на корову. Навозу з хліва не збирали цілу зиму, так на навозі й стояла, тільки підстиляли свіжу соломку. Як маленький хлів, то майже на метр набереться навозу, а у великому незаметно. За зиму з однієї корови назбирають, бувало, возів двадцять гною».

У зв'язку з таким станом тваринництва і молочно-господарство стояло дуже низько. Нижче наведений факт свідчить, що в даній місцевості були спроби капіталізації цієї галузі господарства. Духівництво як підпора капіталістів не тільки піддержувало та культивувало різні забабони-пережитки у тваринництві (перший вигон весною на пашу), використовувало «піст» як ширму, що закривала очі бідності на її злидні та присипляла класову боротьбу проти експлуататорів, але воно саме ставало на шлях визиску та закабалювання. Колгоспники оповідали, що «перед самою революцією у нас піп завів молочно-чарню та відкрив банк, давав гроші в кредит, щоб заводили молочні корови та здавали молоко в його молочно-чарню, тоді деякі селяни стали держати корів для молока» ¹⁹.

Свинарство теж стояло низько. «Свині колись приженуть, бувало, на луг, і вони самі паслися чи з овечками в череду ходили. У вечері самі й шли до дому, рідко які ночували там» ²⁰.

Під гаслом здійснення постанов партії колгоспи виконують планові завдання в галузі тваринництва, опрацьовані Рад. владою для всіх районів з углядженням особливостей кожного з них.

В Ново-Шепеличах з організацією колгоспу тваринництво, зокрема вирощування молодняка, стає одною із основних ділянок господарства. В колгоспі є ферма вирощування молодняка. Корів колгосп має 22 штуки, молодняка – 35 штук. Молодняк є від 4–6 місяців.

Для скоту збудовано короварню на 60 голів. Літом колгоспний скот стоїть в кошарі (іл. 5). Кошара міститься на колгоспному лузі, для корів зроблено загородку, для телят – хлів, тут же стоїть курінь для пастухів.

Коли вода на весні спаде і луг обсохне, тоді перегоняють скот на це місце. Скот там стоїть ціле літо до сніга, а тоді на паромі перевозять його до дому. Для пасовиська відводить колгосп частину луку, а коли луг скосять, то пасуть по всьому луку.

Скот доглядають пастухи, є два пастухи для корів і один – для телят. Пастухи живуть ціле літо у куріні, а раз на тиждень ходили до дому змінити білизну, а тут самі собі варили, як є час, то і риби наловлять.

Курінь досить примітивної будови, побудовано на чотирьох сошках, від яких в горі ідуть 4 кладки – ощеп, з 4-х боків обкладений дошками, що спіраються на ощеп, вгорі пускають прохід між дошками для диму, а зверху дощок накидано сіно і обгребено піском. Для входу зроблені двері. Цей курінь для літа, а на осень обкладають його до самого верху дерном, тільки вгорі лишають дірку для диму, щоб тепліше було. Щоб зручніше було лежати, нескотитися в огонь, пороблені «засторонки», кожний пастух має свою постіль за засторонками та тут же тримає все своє начиння: котлолок, ніж, таганок, ложку й інші.

Телячий пастух годує телят, убирає хлів. Малих телят годує три рази на день, а більших – два рази. Зимою телят годують 3 і 4 рази, як холодно. Варять їм поїло з ячмінного, гречаного та овсяного борошна. Чуть тепле поїло дають телятам. Як рано нагодують телят, то підпасич вигонить їх на пашу, а пастух чистить хлів, щоб за день висохло, убере й піском свіжим підсипле. Над вечер телят загоняють і другий раз їх годують. З вечора приїзять до кошари доярки, кошара міститься верстах в 4-х від села, на березі Прип'яті [т]ак, що туди можна тільки на човні добратися, видоють у вечері корови і ночують, бо далеко вертатися, рано доять знов і це молоко везуть до молочно-чарні. В літні місяці

¹⁸ Коли доїли корову, то пускали до неї теля.

¹⁹ Оповідав Семен Козарчук.

²⁰ Оповідав Семен Козарчук.

ще третій раз доїли, приїжджали сюди доярки в день і зразу же після, як видоїли, везли в молочарню.

На корм для скоту використовують силос. В 1934 р. засилосовано було 80 тон.

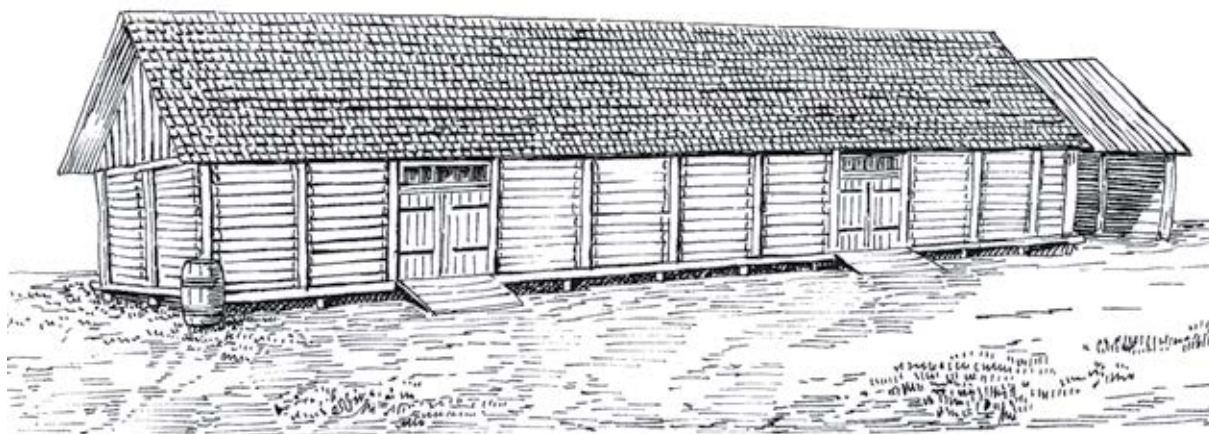
Колгосп молоко з своєї ферми частину здавав у молочарню, а частину використовував на харчі, на громадське харчування підчас збиральної кампанії, на яслі та видавав колгоспникам, у кого були маленькі діти і не було ще корови. На дітей давали молока по літру на день.

Все це являє собою важливий економічний чинник в господарстві колгоспу. Живий реманент колгоспу росте з кожним роком. Колгосп багато уваги віддає організації тваринництва. Дбає за худобу, щоб вона була добре доглянута, добре нагодована, щоб збільшувався удой молока, щоб добре виростити молодняк.

Цим самим колгосп старається здійснювати постанову партії щодо піднесення тваринництва, виконуючи планові завдання в цій галузі. Підносить рентабельність колективного господарства, підсилюючи загальне Союзне господарство, й разом з цим збільшує засоби своєї зажиточності.



Ил. 1. Новозбудована колгоспна ремонтна майстерня та стара успільнена кухня



Ил. 2. Зерносховище колгоспу, збудоване 1933 р.

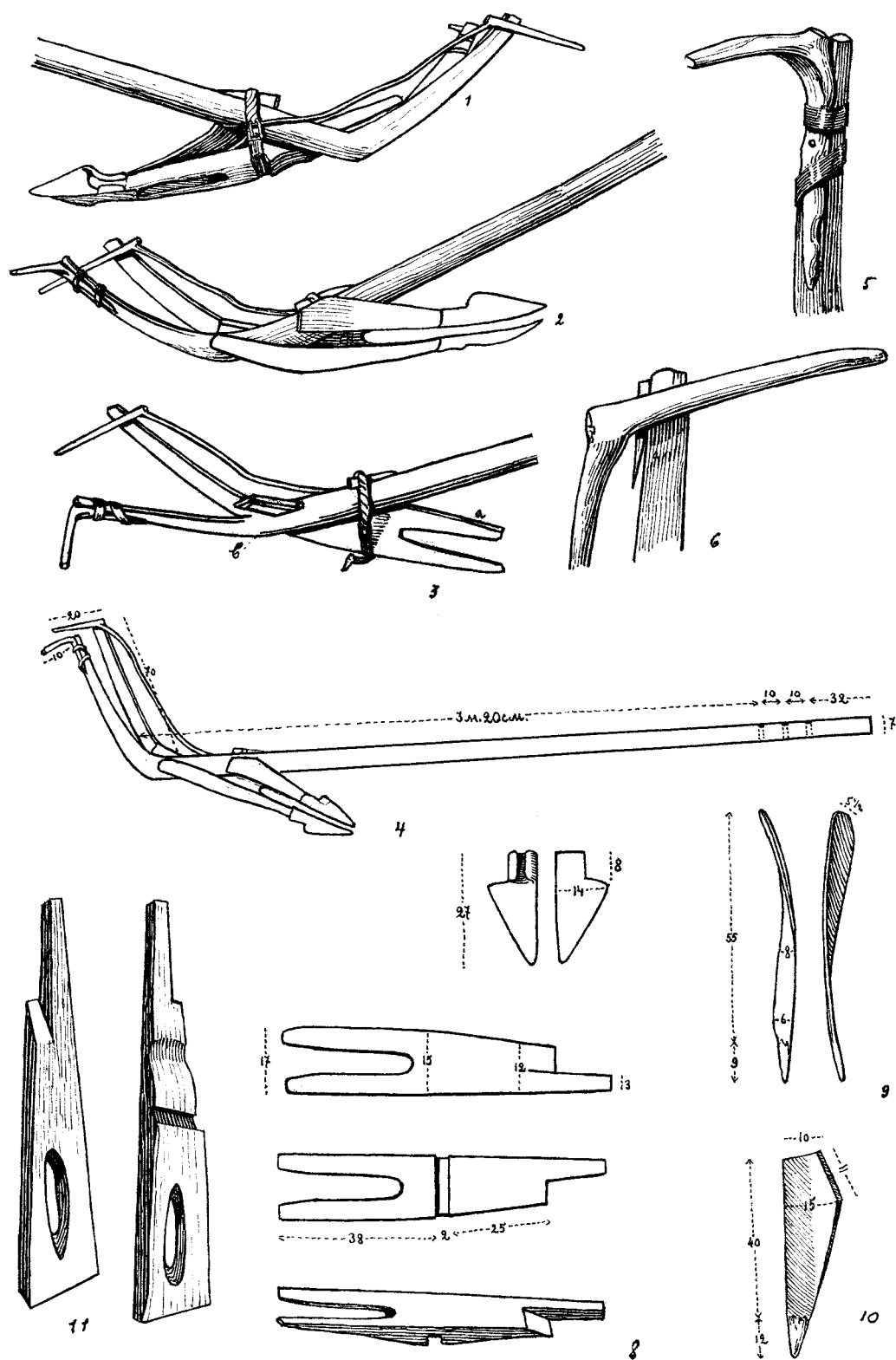
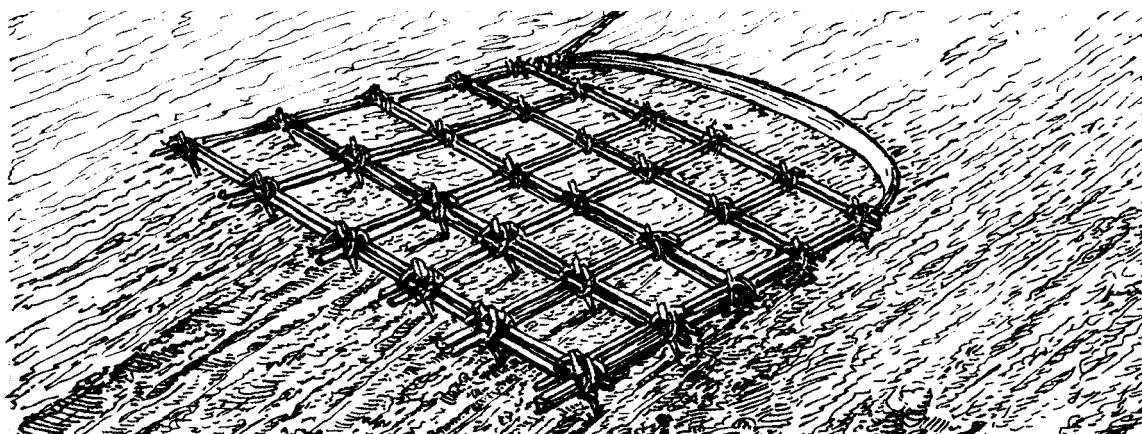


Табл. I. Соха та її деталі.

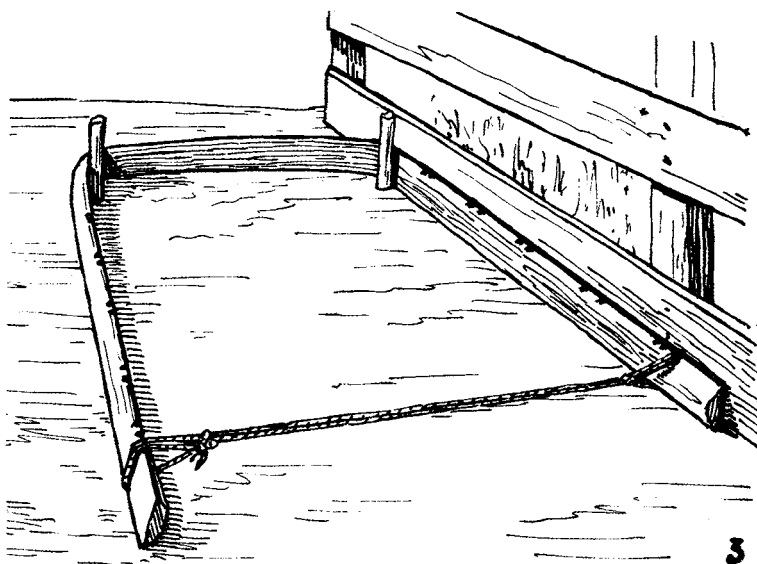
1 – вигляд з лівого боку; 2 – вигляд з правого боку; 3 – спосіб прикріплення плахи (а) до ричага (в) за допомогою пудвія та пужовки (залізнi частини); 4 – вигляд з розмірами. Деталі сохи; 5 – оммулок – коротка ручка сохи; 6 – милиця – довга ручка; 7 – сошники; 8 – плаха; 9 – пропілок; 10 – полиця; 11 – запас на плаху



1



2



3



4

Табл. II. 1 – загальний вигляд борони; 2 – спосіб виготовлення самолука до борони; 3 – самолук зігнутий; 4 – розміри зарубинок на самолуці

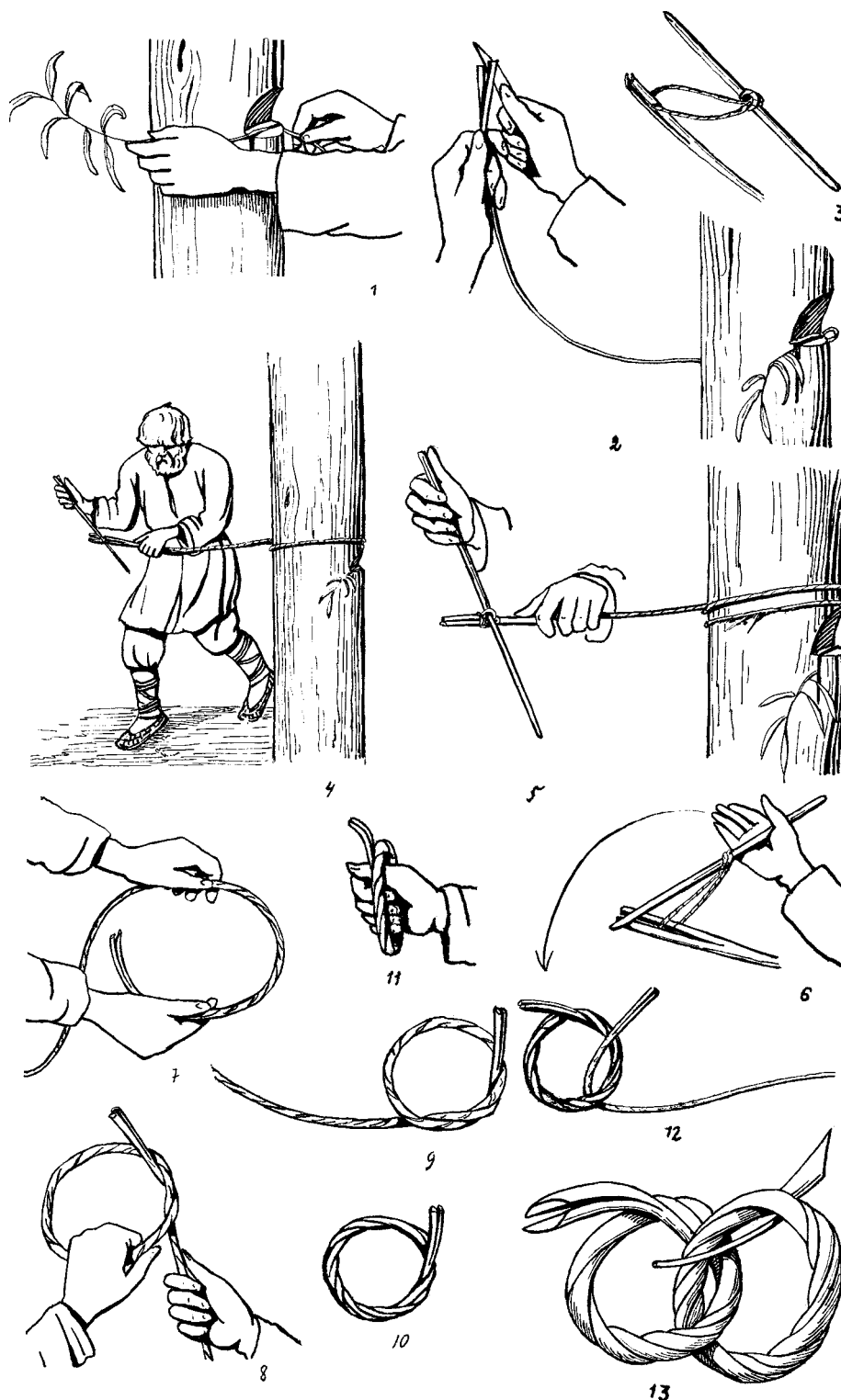


Табл. III. Виготовлення т. зв. колачів.

1 – тонший кінець лозини, з якої крутять колача, закладають в розщелину, зроблену в стовпі; закладають так, щоб вона міцно трималася; 2 – грубший кінець цієї лозини розколюють надвое; 3 – в розщелину закладають ремінну петлю, прикріплену на палочці; 4–5 – скручування лозини при допомозі цієї палочки;

6 – показано напрямок, по якому йде скручування лозини;
7–10 – способи сплітати колачі із скрученої лозини; 11 – спосіб визначати розміри колача, щоб проліз кулак; 12, 13 – способи з'єднувати двоє колачів

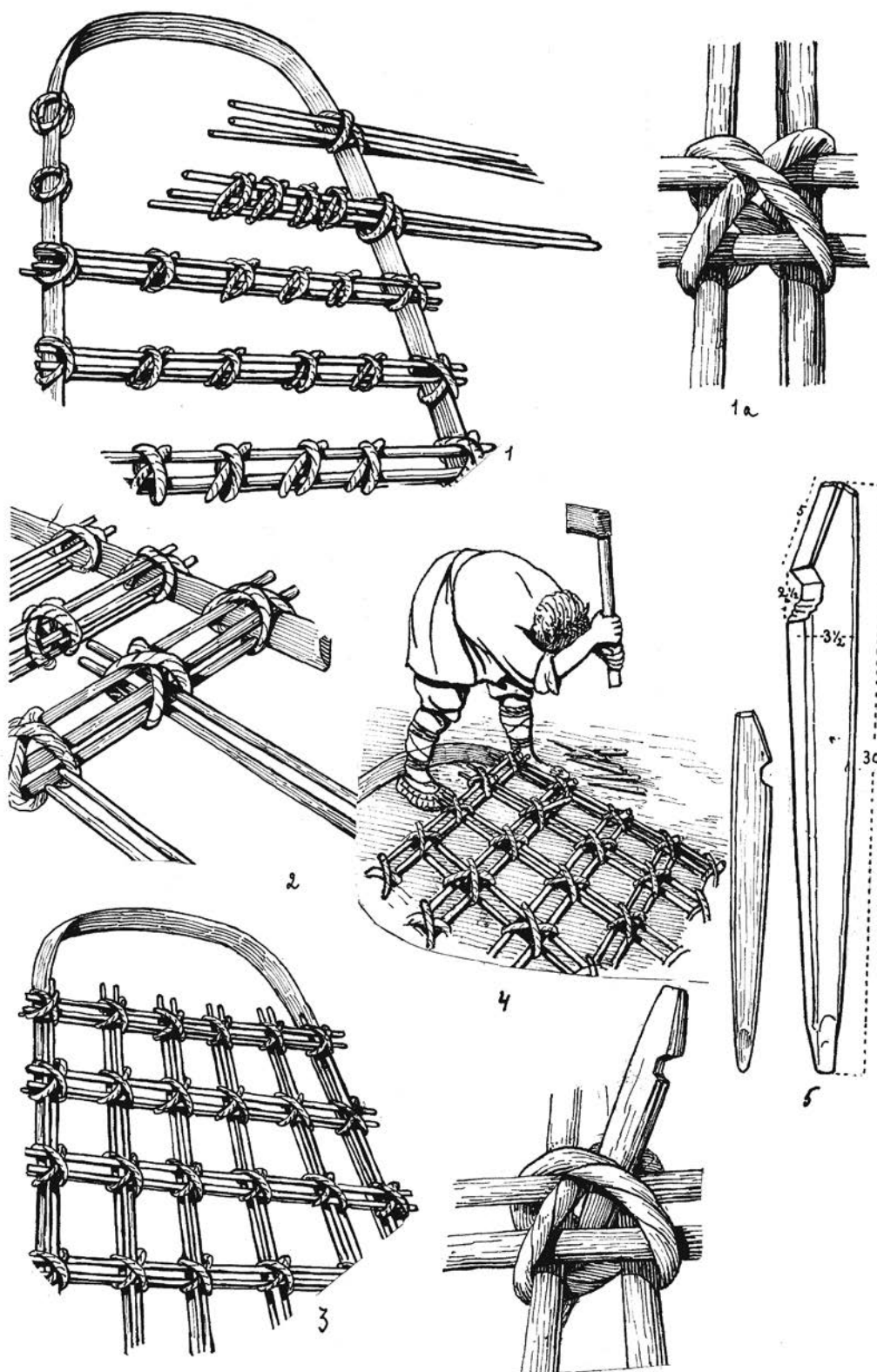
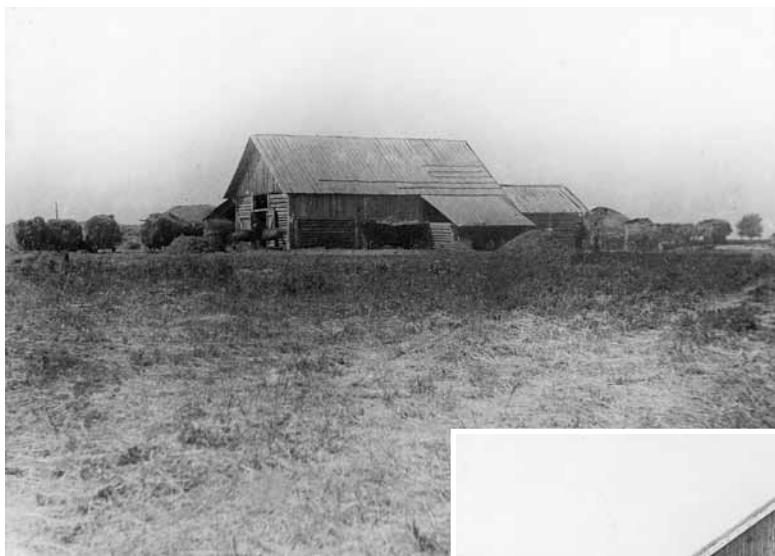


Табл. IV. Складання борони.

- 1 – вбивання поперечних прутків в колачі; 1-а деталь: показ[а]но вбиті прутки в пару колачів; 2 – спосіб вбивати продовжні прутки в колачі; 3 – вигляд складеної борони без зубів; 4 – спосіб вбивати зуби в борону; 5 – зуби з зарубинкою та розмірами; 6 – спосіб забивання зуба поміж колачі та прутки



Ил. 3. Будівля під молотарку



Ил. 4. Колгоспниці за роботою (молотять льон)



Ил. 5. Колгоспна худоба в кошарі



Ил. 6. Млин-вітряк

Рибальство

Ця галузь не є підсобною Ново-Шепелицького колгоспу. Рибальський стан, що знаходиться коло с. Кошаровки належить до Чорнобильського Рибколгоспу «Червона Припять». Правління колгоспу знаходиться в Чорнобилі. З рибальського стану возять туди рибу. Колгосп об'єднує 4 стани: Кошаровка, Домонтово, Чорнобиль, Страхолісся.

Кошаровський рибальський стан об'єднує рибалок з сел Кошаровки, Ново-Шепеличі, Беньовки, Семиходів. На рибальському стані є хата з сіньми (Таб. V), в якій живе бригадир та сторож і знаходиться риболовна снасть, є великий льодник на рибу. Бригадир керує роботою рибалок, приймає і відправляє рибу до Чорнобиля. Для цього на стану є вага та кошики, в які пакують рибу для одправки.

Рибу колгоспники-рибалки ловять неводом, сіткою й жаками. Невод і сітка – ці два прилади найбільш вживані у колгоспників-рибалок. Ловлять рибу, починаючи з весни, круглий рік, за винятком морозів (невод перемерзає і можна поламати). Рибалки з вечора з'їзджаються на стан, де забирають невода і виїзджають на лов. Рано вертаються з лову, здають рибу бригадиру на вагу і ідуть до дому відпочивати. За працю вони одержують гроші та пайок. Для обліку у кожного колгоспника є уотна книжка.

Рибальство в умовах соціалістичного господарства нашого Союзу має зайняти видатне місце. Нова організація рибного господарства та ловлі риби, нові пристосування та методи ловлі не тільки на великих морських рибних промислах, але на озерах і річках – цілком відмінні від постановки рибальства в умовах капіталістичних. Капіталістична система, в погоні за прибутками, провадила грабункову ловлю риби, експлуатувала миси рибалок, не дбала за раціональне господарство.

Зараз на Україні є 38 рибрадгоспів та розплідників і 24 великих рибних господарства інших с. г. трестів та організацій²¹.

Широко розгорнулося будівництво рибних ставків по колгоспах. Понад 65.000 гектарів ставкових водоймищ мають колгоспи України. Продуктивність колгоспних рибних ставків становить 3–4 центнери риби з гектара. Рибні хати-лабораторії допомагають к-пам в рибному господарстві. Отож, розвиток рибного господарства, зокрема ставського, на Україні має великі перспективи, що дає величезні перспективи збільшити харчові ресурси і в економіці нашого Союзу важитиме багато.

Підчас нашої експедиції ми дослідили примітивні рибальські знаряддя та рибальську техніку, а саме – ловля риби руками, ловля «у жмурки», «глушення» риби зимою, ловля підчас «придухи», «марою» та «нітами», ловля «поледнем», ловля з посвятом, болтухою, кригою, жаком, кошиками, «кормаками», «переметом» та сітками.

Зупинимось на рибальському виробничому знарядді та техніці за даними, що ми їх зібрали від місцевих рибалок.

1. *Ловля риби в долинах коло річки.* «На низині, де долина в болотах, вода висихає літом, то в тих калюжах, де води мало (аршин води буде), воду треба змутити (бродять по воді й ногами розмішують грязь), риба нап'ється води й поверху починає плавати, показує голівки поверх води, тоді її ловлять руками чи підсакою беруть, або палками б'ють. Ловлять малу рибу, переважно щуки, в'юни, карасі. Підсакою набирають грязь і викидають на берег і з цієї грязі вибирають рибу руками. Для цього є спеціальна підсака з полотна рідкого чи з ниток з маленькими очками, щоб риба не пролазила. Як вода устоїться, як усієї не половлять, то ця риба пропаде: вона напилась води з гряз'ю. Як прийдеш другий раз ловить, то побачиш дохлу»²².

2. *Ловля у жмурки.* «Руками лини брали перед спасовкою (6 серпня ст. ст.). Там, де є ситняк, треба змутити воду, для того рибалка стає в човні на ноги і хитає човном, щоб змутити воду. Лин наляканий заривається у грязь головою і пускає жмурки по воді: на тому місці, де лин зарився у грязь, на поверхні води піднімаються пузирки. Тоді його можна взяти рукою. Беруть обережно коло голови, щоб не торкнутись за перце, а то утече, треба легенько від хвоста іти, щоб аж до голови. Як вода стане прибувати, то його вже не зловиш»²³.

²¹ «Комуніст», № 62, 16/III – 1935 р. Зліт ударників-рибоводів.

²² Записала від Гната Круковця, 85 років.

²³ Записала від Панаса Шикина.

3. *Глушення риби*. «Глушили рибу зимою по первольоду, коли льод прозорий і не товстіше як на вершок, щоб можна тільки по ньому йти; серединою ще йде крига, а біля берега замерзне. Риба тоді більш по-під берегом ходить по піску. Пісок білий і видно, як вона йде (там не глибоко, $\frac{1}{2}$ –1 аршин води). Зроблять з дерева колотушку і ідуть за нею, і дивляться, де вона бігає, тоді об льод над головою колотушкою вдарить і так оглушить її, вона наверх черевом перевернеться, тоді просіче *пелечку* (ополонку) маленьку й витягає рибу рукою. В товстому льоді не видно, не оглушиш. Ловили по-більше щуку, плотку. Щука кволла риба, легко її оглушить, тільки треба цілять над головою. Велика риба не йде на пісок, а тільки щука і плотка.

Ловлять ще на річці і в ровчаках. Як в рівчаках ловлять, то колотушкою виганяли рибу з трави, стукали, вона випливала на середину, тоді ударяли над головою об льод і оглушали її, швидко прорубували ополонку-пельку і вибирали рибу руками»²⁴.

4. *Ловля риби зимою під час т. зв. придухи*.

«*Мара*» робиться так: береться з решета «обичко» і до його з рідкого полотна пришивають дно. Для цього гвіздком пробивають дірочки кругом обичка и нитками пришивають дно, воно натягується. Тоді посередині прорізують дірку кругленьку, до якої пришивається рукав, в рукава з верхнього кінця йдуть чотири мотузки, які прив'язуються другим кінцем до верхньої частини «обички».

Ловили марою зимою, в великі морози – це масова була ловля, було увесь лід покривають марами.

Мару ставили на низині, намічали, де грязі багато, прорубували круглу ополонку, на ополонку зверху накладали тонких палок, на їх – зверху соломі, а поверх цього накладали шматок криги. Недалеко від такої ополонки носили підсакою грязь та замазували нею наглухо першу ополонку, за цим залишали на цілу ніч, і получалась придуха. На другий день приходили, грязь одколупували, знимали кригу зверху, знимали соломі і палочки, ставили в ополонку решето-мару дном вниз, за допомогою палочок прикріпляли її, щоб не впала на дно (так ставили, щоб верхні краї обички виглядали з води), зверху прикладали палочками і соломі, та крижину і замазували гряз'ю щілини так, як і попереднього разу; вона за ніч замерзне наглухо. Ранком приходили, обрублювали кригу і дивилися, бувало, що повне решето в'юнів налізе; лізуть у верх головами по рукаву й падають на дно»²⁵.

5. *Ніти*²⁶. «Старі рибалки знають, де треба ставити ніти, відповідно до річки. Ловили ними рибу зимою. Бувало, що ставили їх за 10 клм. від села, підряд не ставлять. Зимою все село займалося рибальством. Були ніти гуртові, на три-чотири чоловіка. Склалися: зносили нитки і робили ніта. Чи один робить, а другі сплачували свою частину. Бувало, що на родину є одні ніти, батько ловив з своїми дітьми. Деякі були старі діди – спеціалісти ловити нітами.

Нітами тоді ловили, як риба хвора, в великі морози, і пливе за водою. Ставили на ніч, навідувались у вечері і ранком, цілий день стояли. Ніти та жаки – це давні прилади. Нітей зараз мало у кого є, тільки у старих дядьків, а колись багато було, як у якого заможного дядька, то і по 5 шт. було. Бували такі ночі, що і по 100 пудів ловили за ніч, продавали мерзлу і сушили»²⁷.

В історичних документах XVI ст. знаходимо звістку, що «придухи везде на реках и по озерах на замок, нижли перед тым было тому, хто знайде»²⁸.

6. *Поледень*²⁹. Поледемом ловили рибу зимою, перегоражували Припять плотом. Там, де в руслі буде дві ями і риба переходить з ями в яму, то на дорозі робили ворота з поледні. Вбивали *жорости* (колля) в землю на аршин один від другого і так через цілу річку, вони сторчали поверх льоду. Щоб краще їх вбити, внизу трохи стесували,

²⁴ Записала від Гната Круковця, 85 років.

²⁵ Записала від Багнюка.

²⁶ В інших місцевостях це приладдя називається «ворота».

²⁷ Записала від Г. Круковця, 85 років.

²⁸ Арх. Ю.З.Р., ч. VII, т. I, 622. Описание Мозыр. замка, 1522 г.

²⁹ Зимній спосіб ловлі риби способом загородження річки.

вбивали їх проти води косенько. В тих місцях, де мали бути ворота, пропускали сажнів 5–6, так в двох місцях (не ставили жоростів). Із тонкого попльосу робили хрести, зв'язували поплас і запускали в воду, вони спиралися на жорості. Плот шириною хватав від льоду до землі. Сажня 2 чи 2 ½ від берега загородим плотом, а за цим пускали ворота – сажнів 5–6 мають, – далі йшов пліт і знов ворота, і закінчувався поледень плотом (Табл. VI, мал. 1).

В ворота запускали тенета (сітка) (табл. VI, мал. 2). Тенета запускали у пельку (проруб), в тому місці будували курінь (табл. VI, мал. 3) з лози і соломою обкривали. В середині куреня недалеко від пельки робили горна, клали поліна 2–3, а зверху насипали піску і на цьому розкладали вогонь (дрова на те, щоб вище був). Вогонь весь час піддержували, щоб тепло було і пелька не замерзала. Таких два куреня ставили, де ворота. Тенета мали форму великого сака, по краям мали *возьмуки* (дручки, за які витягали тенета) з трьома кільцями, на цих кільцях тенета держалися за жорості.

В нижній оборі тенет були сторожі (мотузки, що шли від тенета), їх було штук 12–15, один від одного на віддалені 1–1 ½ арш. (табл. VI, мал. 2). Коло тенет один рибалка держав сторожі на пальцях правої руки (табл. VI, мал. 3), а другий чекав на поготові тягти возмук. Коли риба йде в тенета, то обов'язково торкне сторожа, і він (рибалка) почує та кричить «імчи», а другий, що з ним ловить, тягне за возмук вгору; тоді перший кидав сторожі й витягав другий возмук. В такий спосіб спідня обора з'єднувалася з верхньою й риба не могла вийти. За мотузочку, що посередині обори, витягали тенета на льод й виймали рибу, за цим ставили тенето знова в ополонку. Ловили рибу цілу ніч (це ночний спосіб лова).

Поледень збиралися робити семейств 4–5, по два-три робітника з кожної, приймали участь і жінки, й діти. Треба було возити жорости та дубці для плоту. Возів 30 лісу треба було на поледень. Робили поледень на місці, не менш як тиждень. Ліс раніше був свій, а потім у поміщика брали й йому давали пайку з риби (половину лова). Рибу ловили ніччю. Поледни робили з початку зими, до коляд ловили поледнем, а після коляд рибу поледнем не поймаєш, бо льод товстий. Ловили цілий місяць що-ночі, а після він стояв, поки річка піде, тоді витягали ліс. Пельку прорубували топором, а потім пішнею обчищували. Поледни робили у нас ще до революції, в Гусові ставили ще літ десять тому. Поледни засмічували річку, пароходне т-во вимагало, щоб не лишали ліс в річці, а то пароплавам шкодить³⁰ (Записала від П. Шикина та Г. Круковця).

7. *Ловля риби з посвятком*. «Ловили ще до революції рибу з посветом, ловили вдвох: один в лівій руці держить огонь на таганці – лучину, а вправій руці – ості, а другий тихенько попихається веслом. Ловили на весні коло берегів. Огонь освітлював і видно, як риба стоїть. Більше щучку, вязь, окуня били. Коло Замост'я я бачив недавно, ще так ловили на Уші». (Записала від П. Шикина).

8. «*Болтухою* ловили рибу літом, де зарослі. Ловив один: іде з болтухою, де зарослі, і бохає ногою – загоняє рибу в болтуху. Попадали в болтуху по-більш в'юни. Болтуху робили з лози». (Записала від Г. Круковця).

9. *Крига*. Ловили літом кригою у трьох. Двоє тягнули за полози, а третій – сторожом (дручком) ззаду придержував, щоб риба не вискакувала. Як попадеться риба в запас

³⁰ Досліджений нами спосіб ловлі риби, що в даній місцевості відомий під назвою «поледень», має всі ознаки, які властиві тому способу, що згадуються в історичних документових джерелах та етнографічній літературі під назвою «Ез», «яз». (Труды Киев. Ком. для разборов древн. акт., I, II, ст. 537. Арх. Ю.З.Р., ч. VII, т. I, стор. 596, 611, 620. *Аристов*. Промышлен. древней Руси. 1866 г., стор. 24, 23, 22. *Срезневский*. Материалы до истории рус. словаря, стор. 821. *Даль*. Толк. слов. жив. вел. языка, стор. 617).

Документові дані стверджують, що такий спосіб ловлі мав широке примінення за часів феудалізму і правив за засіб експлуатації трудящих.

Ловля риби поледнем існувала на практиці ще в капіталістичних умовах і зараз віджила цілком – не тільки як засіб експлуатації, але разом з цим як засіб, що не відповідає радянському рибному господарству.

Дані, що ми їх зібрали за поледень, з'ясовують багато моментів в істо[р]ичних документах, докладно не з'ясованих, і допомагають краще висвітлити класову суть цього з'явища на тлі феудальних і капіталістичних соцекономічних стосунків, співвідношення двох класів, класа експлуаторів й класа експлуатованих, в умовах класового суспільства. Дальші досліди можуть відсунути генезу цього способу ловлі в часи докласового суспільства.

тенет, то ті, що ідуть з полозами, сходяться і підіймають угору, а третій в цей час міцно тримає сторож, припираючи його до землі, і вибирають рибу руками. Кригу тягали, було, по засушним долинам.

Крига складається з двох полозов. Полози зроблено з осикового кореня. До полозов прив'язані тенета-сітка. Тенето держить верхня й нижня оборочки (шнурок). В полозах пробити дірочки, за які оборочки тенета прив'язувались колечками. По кінцям два полоза з'єднані між собою кільцем, в яке вкладається сторож підчас ловлі.

По-під корчами ловили рибу тенетом з одним полозом, ходили у двох. Зараз такого приладу вже нема.

10. *Жаком* ловили літом і зимою. Ловили в озерах, по болотах і на Прип'яті. Ловили щуку, лина, карася, окуня. Ловили в озерах, затоках.

11. «Зимою ще ловили *кошиками* на низині. Раніш цим займалися тільки старі. В рівчаки ставили коші, для цього прорубували вузьку ополонку, вирубували шматки криги і перегорювали, в двох місцях (з боків) криги встромлювали палки і зілля сухе накладали, а по середині залишали проход, на проході ставили кіш, клали боком на дно проти води і навіть занурували його в грязь, зверху гнучкою палкою пружинили цей кіш на дно, вона прижимала кіш, кінці палки встрамляли під льод, зверху закривали й залишали на цілу ніч, і получалася придуха.

Літом ловили кошами в рівчаках на низині, з двох боків гатили, а посередині коша клали. Ловили в'юни, карасі».

12. *Кормаки* – довгий шнур, в 15–20 метрів, на якому прив'язували присучки (маленькі шнурочки) з крючками (чи вудками), на які наживляли червяки. Кормаки пускали у вода з човна, щоб потонув, то на кінець прив'язували камінь, а зверху держали його з човна руками чи прив'язували до кочата човна, ще дехто прив'язував до нього звоночка, як риба попадеться, то звонок зазвонить, як риба клює, то чутно. Посидять мінут 10–15 і підіймали його, як возьметься риба, то витягає кормака і здійсмає рибу, переглядає гачки, як з якого об'їсть, наживляли знов. На кормака ловилась велика риба (судак, лящ, в'язь). Кормака там ставили, де нема корчів, щоб не порвати.

Кормаком ловили теж зимою, прорубували маленьку пельку-ополонку, впускали кормака під лід, а зверху вбивали кілка і прив'язували, чи на палочку прив'язують кінець кормака і покладуть зверху ополонки, і зверху льодом прикривали, щоб не видно було, приходили навідуватись.

13. *Перемет* більший за кормака, буває метрів на 100–200. Переметом ловили на живців. Перемет ставили чи вздовж берега, по кінцям прив'язували камені і пускали його з берега, замічали, де кінець, робили яку небудь замітку, напр., палочку встромеш. Бувало, що ішли і за 10 клм. ставити перемета. Ставили з човна, прив'язували на один кінець камінь, щоб перемет затонув, бувало, що і посередині чепляли теж камінь, щоб краще затонув. Стояв так години дві: під ранок ставили, а в день довідувались. *Кошкою* витягали; ідеш в човні до того місця, де кінець його, і кошкою витягуєш, як є риба велика, то підсакою витягуєш, і так по цій лінії, як він лежить, ідеш і перевіряєш, наживляєш живців. А буває так ставлять, де є затока, то через цілу затоку ставиш, від одного берега до другого, кінець прив'язували до вбитого прутка коло берега, сідають у човень і ідуть до другого берега, при цьому спускають перемет і до прутка, що вбитий, до другого берега прив'язують другу частину, потім вертають назад і кінець прив'язують до прутка (другий кінець). В такій спосіб перетягають затоку переметом разів 2 чи 3, скільки хватить перемета.

На перемет ловлять тільки на живців. Ловлять живці плавною сіткою в ночі. Живці ловлять недалеко від берега, де не крутий берег. Плавна сітка має метрів 5–7 довжини. Внизу довж сітки чепляють грузки з каменців, а в горі довж сітки поплавки з бересту. Ловлять живців у двох: один стає в воді коло берега, а другий забродить з берега напроти води. Один край палки верхній тримає в руці, а на другий стає ногою – так тримає, і увесь час ногою посуває до берега один і другий. Грузки на дно ідуть, а поплавці зверху. Сітку дуже повільно посувають ногою, щоб не було проходу, щоб риба не втікала. Як дійдуть до берега, то витягають і вибирають живців у відро з водою. Найкращі живці – це пескарики, плотичка швидко пропадає. Якщо на переметі 200 гачків, то ловлять 500 живців і більше, це дивлячись на те, на який час виїхали ловить. Найбільше можна впіймати відразу живців 50.

14. Для схорони живців є *садок*, чи *міна*, роблять з дощок, щоб вода проходила, про-сверлюють дірочки; він має дерев'яні дверцата. Садок держать в воді, прив'язуючи до лодки.

15. *Гонна сітка* – метрів на 10 вдовж. Ловлять сіткою коло корчів, один держить кінець сітки з берега, а другий в лодці заїжджає з сіткою, її спускає, а кінець тримає в руці, гвором загоняє рибу в сітку з корча, під'їжджає до берега, і вдвох витягають сітку і вибирають рибу (буває, що гонною сіткою ловлять з двох лодок)³¹.

Всі вище описані риб. прилади та методи ловлі (крім сітки, невода, жака) в умовах розгорнутого соцбудівництва, при новій організації рибного господарства віджили цілком або відійшли на другий план, уступаючи місце інтенсивному знаряддю та новим методам праці.

Дані за пережитки мають важливе значення для висвітлення суспільно-економічних стосунків тих часів, зокрема, багато цікавого, з наукового погляду, дає рибальство, бо за Ф. Енгельсом – «найстаріші знаряддя праці – це знаряддя до вловів та рибальства»³².

Керуючись цим, ми зібрали в Н.-Шепеличах все, що можна було дослідити за цей короткий час нашого перебування. В умовах капіталізму в зазначених селах збереглося багато методів ловлі риби, що являються пережитками докапіталістичних формацій. Переважно біднота, не маючи риболовної снасті, застосовувала примітивні засоби та способи ловлі.

В умовах феодалізму для великих землевласників ловили рибу неводом, а селяни становили верші, жаки, тягли рибу хоботнею, волоком, тригубицею, бродили з кливнею, ловили біля язів, їздили з доріжкою, ловили на удочки, а вночі весною при світлі лучи-ни їздили з остями³³.

Все це має своє підтвердження в історичних документах. В уставі о волоках XVI ст. маємо такі дані: «Вольность подданным до рек и озер наших. Рыб ловити кригою, удою, броднем, трыгубицею, обором и инчшими малыми сетьками урад и неводничый не маю-ть заборонити, нижели езов забивати не могут»³⁴.

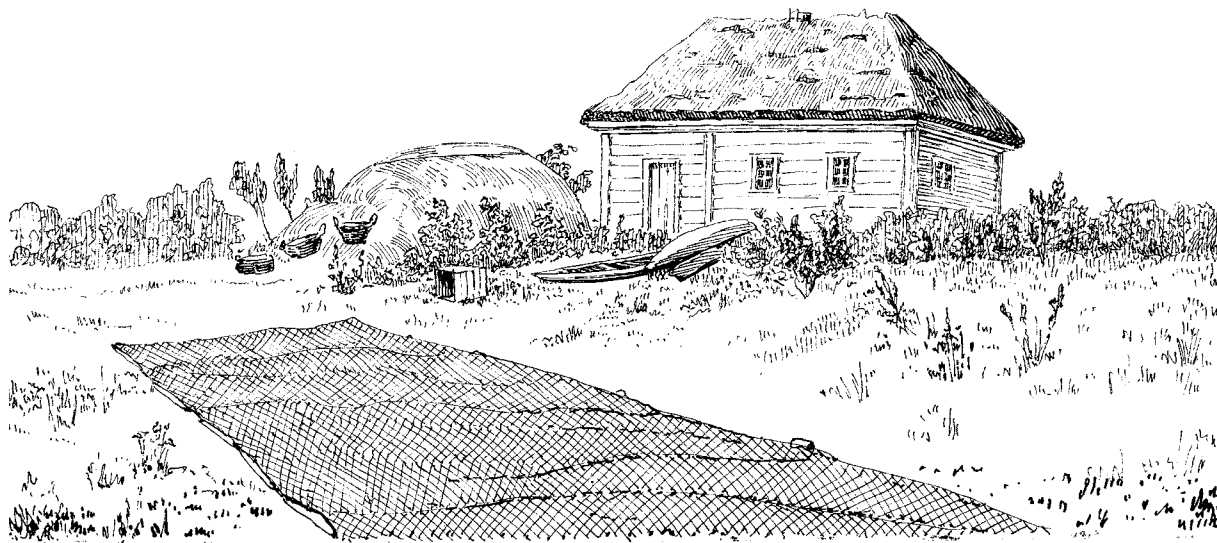
Примітивний спосіб ловлі риби без участі будь якого приладу, просто руками, збері-гався як пережиток від докласового суспільства у багатьох буржуазних країнах Європи, як от в Боснії, в Чорногір'ї, в Бранденбургі, в Чехословаччині. В книжці по рибальству, що вийшла в світ 1735 р. та 1758 р. у Ніренберзі, є цілий розділ, присвячений ловлі риби руками. В радянських умовах всі ці пережитки уступили місце раціональному рибному господарству.

³¹ Записала від Багнюка.

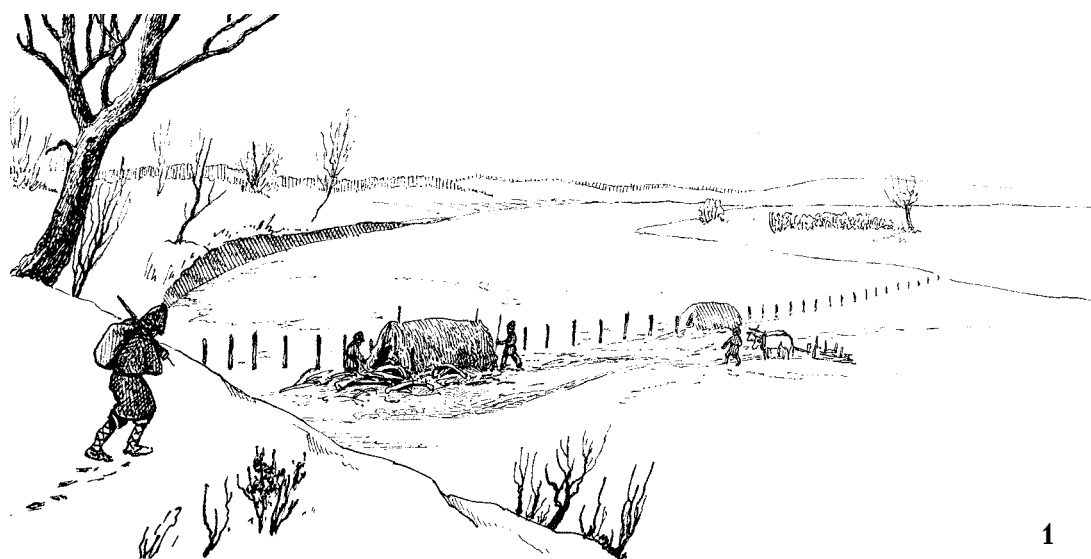
³² *Энгельс Ф.* Диалектика природы, XIV, с. 457.

³³ *Gloger Z.* Encyklopedya staropolska, IV, стор. 189.

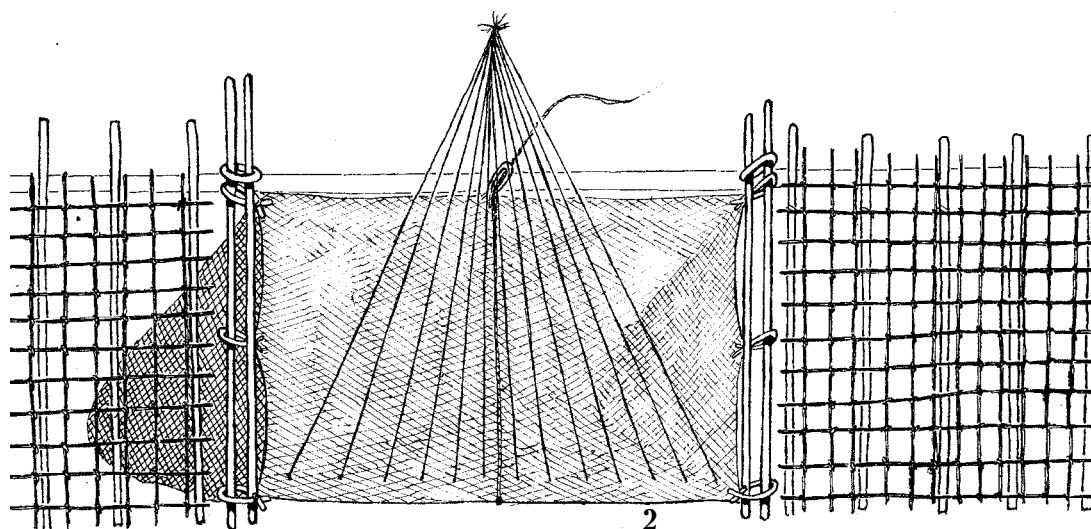
³⁴ Памятники, изд. Киев. Комис. для разбора древних актов, т. I и II. Устав о волоках, данный Королем Сигизмундом-Августом в 1557 г. для великого княж. Литовского, стор. 537.



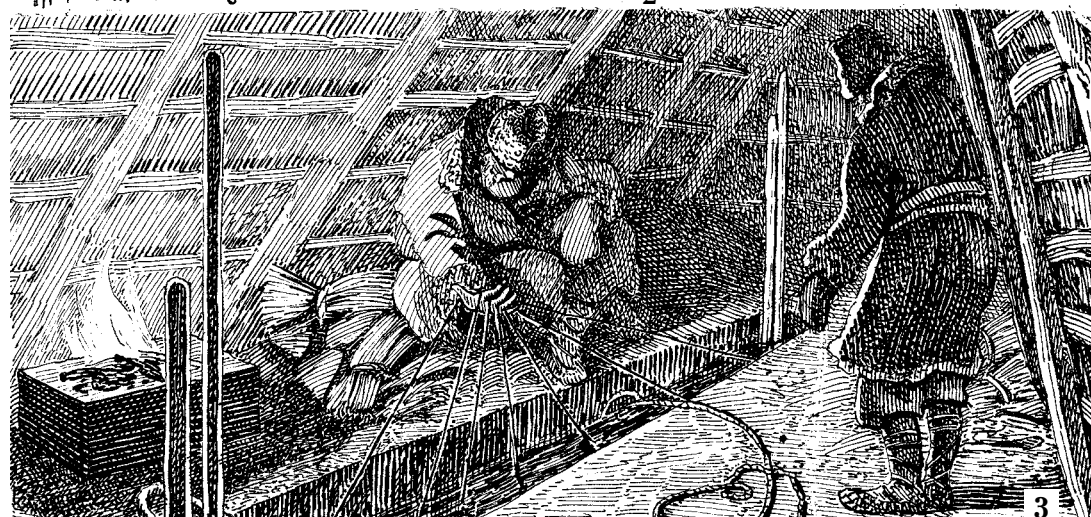
*Табл. V. Рибальський стан з будівлями:
хата бригадира, льодовня та прилади до ловлі риби*



1



2



3

Табл. VI. Зимовий спосіб ловити рибу з перегорожуванням ріки, т. зв. поледень.

1 – загальний вигляд поледня на річці;

2 – частина загородки: плетінь, ворота з тенетами;

3 – процес ловлі риби

Бджільництво

Бджільництво в колгоспі «Незаможник» не було одним із допоміжних галузів господарства. В селі лише кілька колгоспників мають по 3–6 вуликів.

В умовах капіталізму в глухих місцевостях Полісся, між іншими пережитками часів феодалізму, збереглося і бортове бджільництво. До таких місцевостей можна зарахувати під той час і досліджене нами село.

Раціональне бджільництво тут не було відоме селянам, панували рештки бортового бджільництва³⁵. «Заможні та середняки мали борті в лісі чи вулики – бортові колоди коло садиби». Треба відзначити, що термін «пасіка» та його значення місцевим старим колгоспникам та одноосібникам, коли ми їх запитували, були не відомі та незрозумілі, а зрозумілим були лише такі терміни, як от пчели, уллі, борти³⁶.

Про бортове бджільництво ми зібрали дані від колгоспників та одноосібників старшого віку.

«Затворяли улля так: зілля клали туди свіже ольхове чи крушини і пахучий багон клали. Натруть його в середині цим зіллям, на спід трохи покладуть (тоненькі молоденькі побіги), ще водою помочуть, а як хто, то тички гречки ставить (як цвіте – цвіт), і так підманюють пчолу. Колись старі казали, що треба затворить вулля на молодика. Як на молодика затвориш, то як поставиш на хвою, то днів через три пчолу сядуть. <...>

До спасовки пчола червить, а після спасовки носить мед, заповняє медом стальники. Коли на спасовку буде тепло, то буде медовий год. Коли лізли за медом, то підкурювали пчолу зубелем, а зараз підкурюємо димарем – розпалюють берест і кладуть в димар, а зверху трухле дерево, то воно добре курить. Зубелем ще мій батько робив. Зубелем не так зручно, як димарем, не попадеш, куди треба. Зараз працюють коло пчол з сіткою, а старі батьки не знали цього»³⁷.

«Розказували батьки, що колись ведмеді лазили до пчол, то люди робили *кроватьі*. Таких хвій з кроватью ми уже не бачили. У нас лісів таких не було, як у Ступищі, то ведмедей не було. У Ступищах в лісу ще були такі старі хвої з слідами кроватьі. Під Пінськом наші селяни бачили такі кроватьі на соснах – це довгі дошки, що кругом забиті в сосну, а під кроватью вішали тарани великі (дерев'яні чурбани). Тарани вішали на мотузці до кроватьі. Коли ведмедь ліз, то тарани йому не давали влізти на кровать до борті, а без тарана може влізти»³⁸.

«Уллі робили з бортової хвої, отрубували ту частину, що з бортю, і вулик готовий. Робили ще уллі так: вибирали хвою, що була стріжнева і ситова, котора колодка з губкою буде, то пчолу любили і сами садились в таку колодку. В колодку, що гарна для дощок, пчолу не сядуть, треба, щоб була трухлява. Улля видовбували пішню, склбочкою прочищали і готовий. Очі – леток – продовбували сверлом, робили по одному та по два (Табл. X, м. 4, 5).

Вуллі й зимували в лісі на дереві, довж трохи одпускали, щоб продуховина була, щоб не пропали пчолу, не задохлись. Вона там кипить і реве. Замерзає, то по ошибці хазяїна, це у того хазяїна, який не розуміє, як довж поставити. У деяких хазяїв колоди були у дворі садиби, щоб вуллі не подмокав, то ставили його на підставці, спираючи на дерево (Табл. X, м. 3), чи до стіни клуні (Табл. X, м. 1, 2). Щоб зверху вулик не

³⁵ Бортове бджільництво в феодальній Русі займало важливе місце в економіці. Князі й духівництво володіли великими просторами бортових лісів і мали з них великі здобутки – мед і воск були під той час предметом збуту. Медом і воском трудова людність платила дань.

Аристов про це наводить в своїй праці «Промышленность древней Руси» дані з історичних пам'ятників X–XVI в.в. Деревляне (946 р.) говорили княгині Ользі, що дань дають «медом і скорою» (Лавр. 25). В 1289 р. кн. Мстислав наложив данину з різних промислів, що були у Берестян, а між іншим «со ста по две лукне меду» (кн. 228). В уставе о волоках 1557 р. говорить не тільки про данину з пущ «медовые» возле старих звичаїв, але називають теж «уллі домові».

³⁶ До XVI в. незаметно, чтобы в какойнибудь из областей (древлянская, киевская и галицкая) занимались искусственным разведением пчел, только в XIV в. упоминаются в юго-западн. Руси *пасеки*, а в северо-восточной *пчелы* т. е. улльи. Аристов. Промыш. Древ. Руси, стор. 32.

³⁷ Записала від Гната Круковця, Костуся Мельниченка.

³⁸ Записала від Костуся Мельниченка (70 р.), Гната Круковця, З. Круковця.

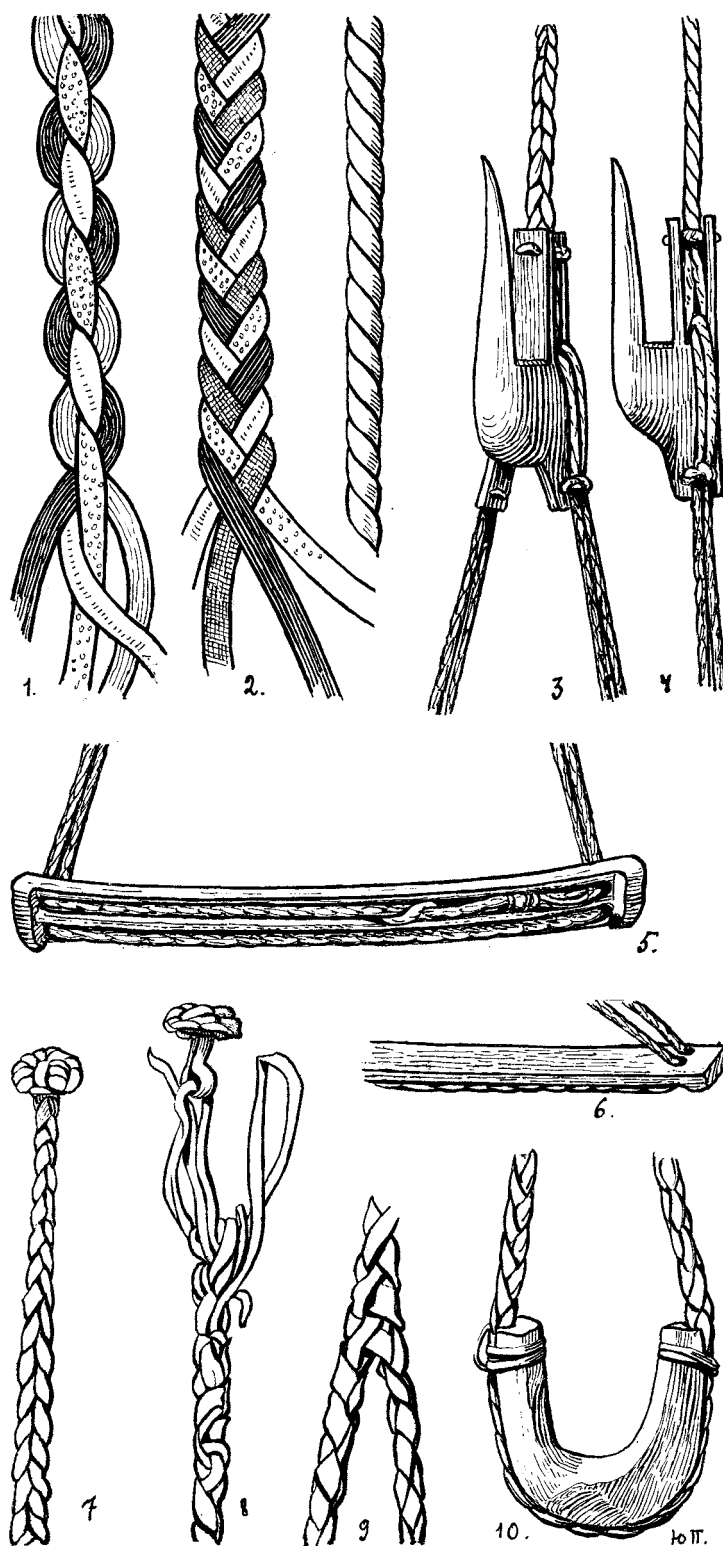


Табл. VII. Пліть та лежея, що вживались в бортицтві.

- 1 – спосіб плетення лежеї кругляком у чотири сталки; 2 – спосіб плетення пліті плескато-плоско у п'ять сталок; 3, 4 – деталі пліті: дерев'яний гачок, за допомогою якого скріпляється седелка; 5, 6 – дерев'яна седелка, прикріплена до пліті; 7 – закінчення пліті вузлом; 8, 9 – закінчення лежей вузлом; 10 – деталь лежей: дерев'яний лежевок

Табл. VIII, IX. Способи та прийоми лізги на бортові вулії та дерева за допомогою пліти та лежкі

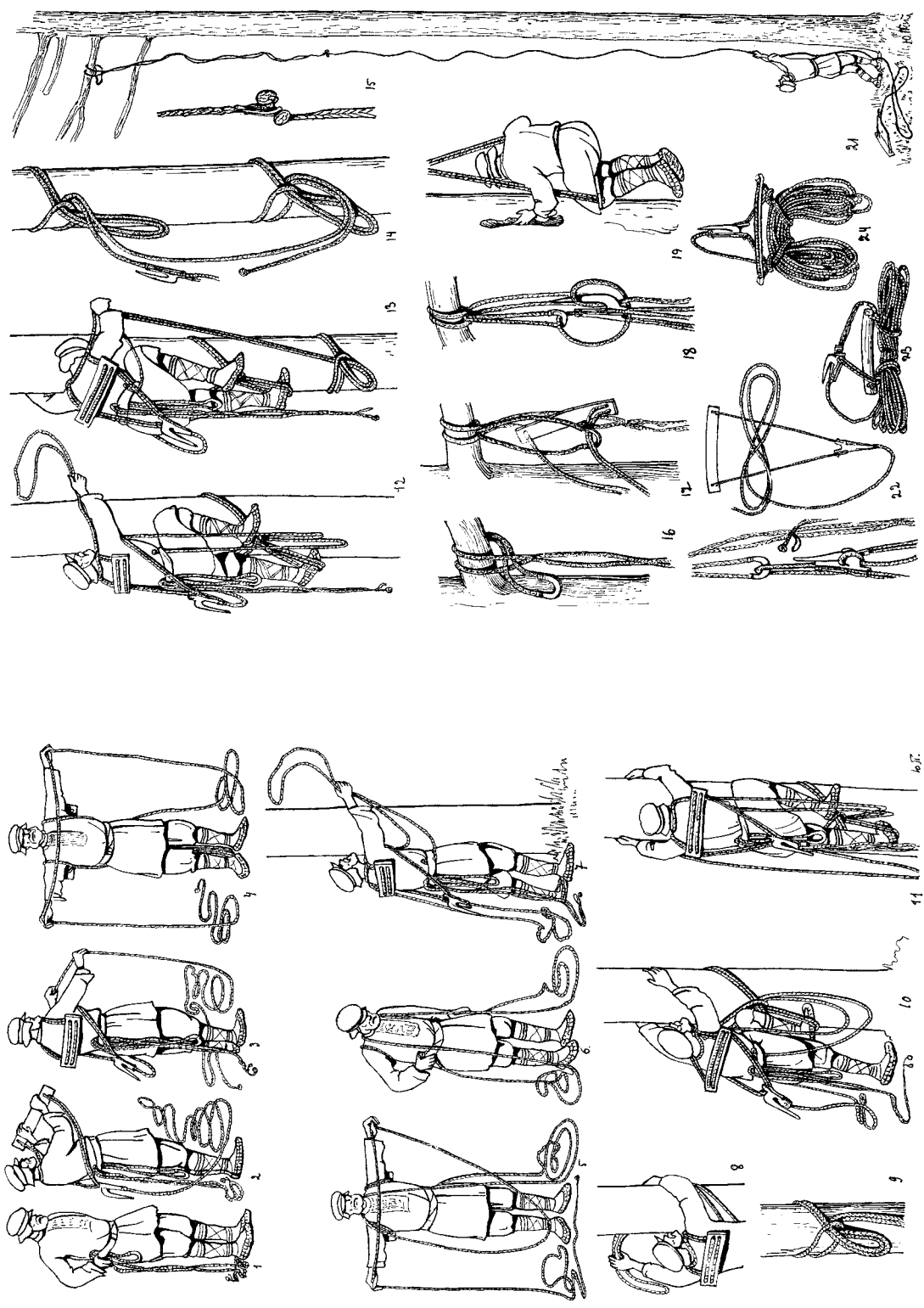


Табл. IX

Табл. VIII

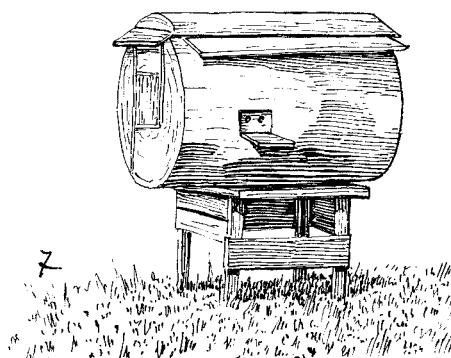
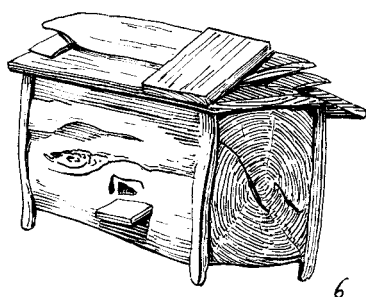
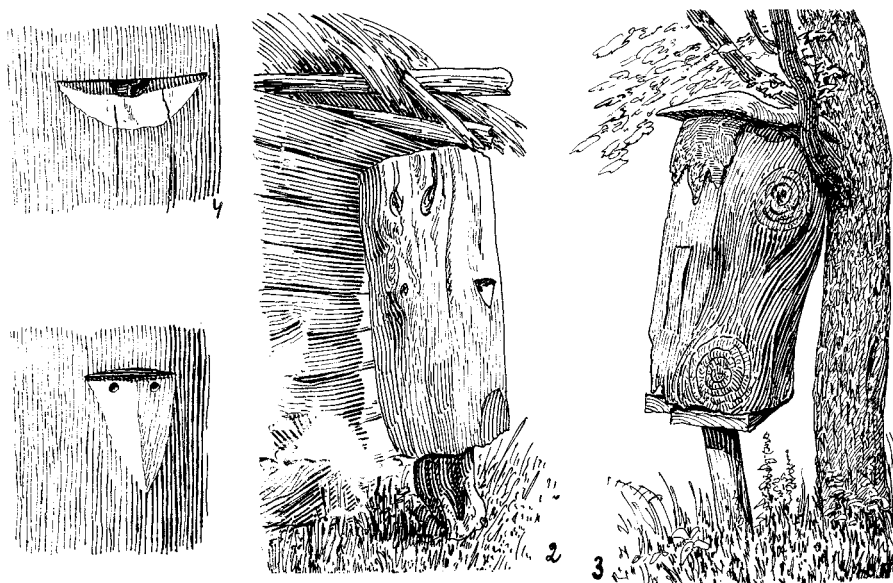
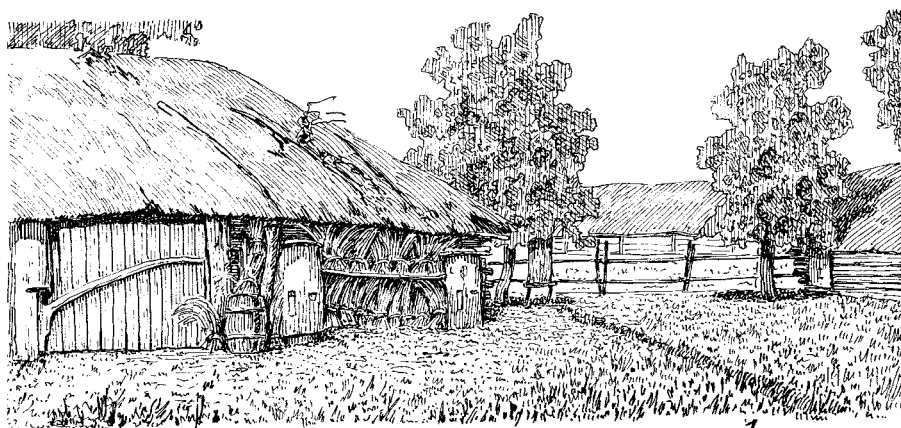


Табл. X. Бортові та рамочні вулики.
 1–3 – місце та способи їх ставлення біля садиби;
 4, 5 – форми вічок в бортових вуліях; 6, 7 – рамочні вулії

замакав, обкривали колоду берестом, а зверху закривали накривалом, щоб щільно приставала довж, закладали берестом.

Мед не весь забирали з вулика, залишали пчолам на зиму. В якому вуллі не було багато меду, то залишали їм, не брали. Як мало лишить меду, то вона поїсть за зиму і погине. Годувати пчолу не знали. Це уже зараз, як уллі коло хати, то підставляють чи сахару, чи меду, а як були вуллі на дереві, то ніколи не подставляли»³⁹.

До борти та бортових вуллів, що стояли на високих деревах в лісі, селяни лазили за допомогою ремінної довгої пліті та лежеї. Цей приклад ще зберігся у деяких селян, а старим селянам відома була ще давня техніка вживання цього приладу.

В бджільництві часів фєвдалізму, при наявності бортових дерев, необхідний був спеціальний прилад лазити на дерева. Таким приладом і була пліть і лежея⁴⁰.

Про техніку виробу пліті та лежеї ми збрали деякі відомості від селян, які самі цього приладу не робили, а чули від своїх дідів. Лежея та пліть передавалась в спадщину від батьків до синів.

Пліть робили з волової шкіри, кроїли ременці кругло і плели плескато у п'ять сталок (табл. VII, мал. 2). Пліть мала більше як 30 арш. Щоб була кріпша і м'ягша, її мазали дьогтем.

Лежею кругляком плели у 4 сталки (табл. VII, мал. 1). Були і конопляні пліти у біднішого селянства⁴¹. Пліть мала кручок (табл. VII, мал. 3, 4) і седелку (табл. VII, мал. 5, 6). Лежея – з дерев'яним лежевом (Табл. VII, мал. 10).

Спосіб лазити на хвою за допомогою лежеї та пліті показали нам колгоспник Круковець та Мельниченко (одноосібник), а ми всі прийоми й способи лазити докладно старалися описати та унаочнити малюнками.

Коли пасішник прийшов до хвої, то знімає пліть і лежею з плечей, розкручує її, седелку закидає на плечі (табл. VIII, мал. 2), бере пліть у руки і вимірює половину (табл. VIII, мал. 3, 4), і на половині пліть закидає за шию (табл. VIII, мал. 5), узел закладає за пояс (табл. VIII, м. 6), лежею – ззаду за пояс та половину плеті бере в руки, підходить до дерева, закидає за дерево (табл. VIII, м. 7) і робить петлю (т. VIII, м. 8, 9). За цим стає лівою ногою в петлю (треба обов'язково, щоб був пасішник в постолах, хоча б на одну ногу, а треба одіти постола), а руками обхватує дерево, коли руками обхватив дерево, тоді праву ногу поставив на вузла (табл. VIII, м. 11). Щоб зробити другу петлю, пасішник бере другу частину пліті і правою рукою закидає її за дерево (табл. IX, м. 12), коли зробив другу петлю, то знов ліву ногу ставить в петлю, а праву – на вузла і стягає першу петлю (табл. IX, м. 13). Коли доліз, що можна вже закинути лежею за сука, то закидає і робить петлю (табл. IX, м. 16).

Лежею до пліті чепляють за вузел, який виймає пасішник з-за пояса; чи так ще роблять: зачіпає лежею під деревом і коли вилізе на сосну, то кидає кінець пліті з узлом на землю, і там хто небудь (хто допомагає) зачепить лежею за вузла, і пасішник стягує її вгору.

Через лежевок проймає седелку (табл. IX, м. 17) та підтягує кручка (блочок) вгору (табл. IX, м. 18), сідає на седелку і працює коло борти (табл. IX, м. 19). Коли треба спускатись, то, сидячи на седельці, він при допомозі кручка спускається і стягує з сука лежею (табл. IX, м. 20, 21), складає пліть і лежею (табл. IX, мал. 22, 23, 24).

Як хвоя не висока, то лазили до борти на високій жердці, і вирубували жердку з суччям, і по суччям лізли.

«Мед вибирали дерев'яною лопаткою в коробок, стальники підрізали ножом. Серед старих дідів зберігався старий звичай: коли бере мед, і як хто є близько, то кличе й роздає мед. Цього звичаю всі додержувались, скільки не буде людей, всім повинен дати, буває, що до дому мало що принесе.

³⁹ Записала від Костуся Мельниченка (70 р.), Гната Круковця, З. Круковця.

⁴⁰ Відомості про вживання пліті знаходимо в архівних документах XV та XVI в.в. За тих часів прилад цей здебільшого був від[о]мий під назвою «лазіво» або «лазиво».

⁴¹ Гльогер подає відомості, що прилад цей в старовину бував з лика та конопляних волокнів. (Encyklopedija staropolska ilustrowana. Warszawa, 1902, т. III, стор. 140).

Коли побачуть, що пішов дід по мед, то діти-пастухи, бувало, так і снують, щоб їх побачив та меду дав. Цей звичай як пережиток ще й зараз існує на селі. В той час, коли беруть мед чи як трусять овочі, й як сусіди стануть коло плетня, то обов'язково угостять їх»⁴².

Зараз колгоспники почали заводити рамочні вулики своєї роботи (табл. X, мал. 6, 7) – це лежача колода, в якій посередині видовбане місце для рамок, під цим зроблено віконечко, щоб видно було, як пчолі працюють. Зверху колодку накрито берестом та накрито накривалом, щоб пчолі не замокали, в таких колодах пчолі не мерзнуть. Рамочний вулик краще за сторчову колоду – бачиш, що там робиться. Як в колодці, то нічого не видно, як брали мед, то багато нищили черви та пчол. В рамкових колодах внутрі є 12 рамок. Колгоспники з рамкових вуликів мед вибирають центрофугою.

В галузі бджільництва ми констатували факти, що колгоспники намагаються налагодити догляд за бджолою раціонально: почали самі робити рамкові вулики, вживають димаря, сітку та центрофуги, підкормлювали пчолі, коли замічали недостаток меду і т. інш.

Стара бортова техніка в умовах соц. господарства не має цілком рації існування і віджила остаточно і безповоротно. В колективному господарстві бджільництво стане бути підсобною галуззю колгоспу.

Л. М. Каганович на другому пленумі ЦК ВКП(б) підкреслив значення підсобних галузів колгоспного господарства. «В целях повышения доходности колхозов крупнейшее значение имеет развертывание побочных или подсобных отраслей хозяйства. Зерновое хозяйство должно иметь ряд подсобных отраслей, как-то: пчеловодство, огородничество, садоводство, парники».

Ці керівні настанови нашої партії правлять стимулом для колгоспників спрямовувати бджільництво на новий шлях. Перші кроки – як показано вище – зроблено.

*Продовження див. у наступних випусках
щорічника «Матеріали до української етнології»*

⁴² Докладні дані про аналогічний звичай на Білорусії подає Сержпутовський:

«*Бонда*» – звичай на Білор. Поліссі ділитися з односільчанами чи сусідами тим, що людина приоб'єтає, наприклад, коли колять кабана, то є звичай давати сусідам і односільчанам по шматку м'яса чи сала – «бонду». Також коли ріжуть теля, овцу, поймають рибу чи як заб'ють звіря, меда, овочів з садових дерев. Во всіх цих випадках говорять «даць бонду» чи «бондачку». Звичай давати «бонду» строго додержується тому, що існую[ть] повір'я, що хто не дасть «бонди», той не буде більше ніколи мати цього продукту».

Звичай цей є пережитком звичаїв, пов'язаних з існуванням спільної племенної власності в умовах первісного суспільства (в даному разі – всі члени первісної громади мали право користуватися із меду даних бджіл, знайдених в дуплястому дереві). (Сержпутовський. Очерки Белоруссии (Из жизни Полес. Белорус. южн. части Слуцк. уезда Минск. губ.).